

अध्याय - एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालमा विभिन्न जाति र जनजातिहरू बसोबास गर्दछन् । यहाँ ५९ प्रकारका आदिवासी जनजातिहरू बसोबास गर्दछन् (तामाङ, २०६१), जसअनुसार क्षेत्री, ब्राम्हण पछिको ठूलो जनसंख्या ओगटेको आदिवासी जनजाति मगरहरूको जनसंख्या १६,२२,४२१ अर्थात नेपालको कुल जनसंख्याको ७.१४ प्रतिशत रहेको छ (के.त.वि, २०५८) । जुन आदिवासी जनजातिहरूमा सबैभन्दा बढी जनसंख्या रहेको छ । आफ्नै मौलिक संस्कृति र विशेषता भएका मगरहरूको मूलथलो पश्चिम नेपालको मध्य पहाडी भू-भाग हो । अधिकांश मगरहरू लुम्बिनी, धौलागिरी, गण्डकी र राप्ती अञ्चलमा बसोबास गर्दछन्। मगर जातीलाई अठारपन्थी र बाह्रपन्थी गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको पाईन्छ । अठारपन्थी मगरहरूको धेरै जसो बसोबास राप्ती र धौलागिरी अञ्चलमा रहेको छ भने बाह्रपन्थी मगरहरूको लुम्बिनी र गण्डकी अञ्चलमा रहेको छ ।

“मंगोलमा प्राचीन कालमा जुझा दाही कम हुने, टाढाबाट नदेखिने हुनाले अन्य जातिले स्त्री र पुरुष छुट्टाउन नसक्दा आपसमा संस्कृत भाषीहरूले मंगोल पुरुष जातीहरूलाई ‘किन्नर’ (किन पुरुष) भन्ने चलन चल्यो । वास्तवमा यो ‘किन्नर’ जाती भनेको आजका मगर जातीलाई औल्याइएको हो”(बुढा, २०४९:४९) । त्यस्तै “चीनको खाम प्रान्तबाट आएका मगरहरू त्यस प्रान्तमा बोलिने भाषा सित मिल्दो जुल्दो खाम भाषा बोल्ने गर्दछन् । खाम भाषा रोल्पा, रुकुम, प्युठान, म्याग्दी र बाग्लुङ्गको पश्चिम भेगका मगरहरू बोल्दछन्” (बुढा, २०५०:५) । यसरी उत्तरी भागका पहाडी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मगरहरूको थर फरक छ, उनीहरू बुढा, घर्ती, पुन र रोका हुन् । उत्तरी मगरहरू हिन्दु धर्मबाट थोरै मात्र प्रभावित छन् र यिनीहरू खाम कुरा बोल्दछन् (हिच्कक्, १९६६) । यो जातको जुझा नहुने हुँदा दुई जना साथीले तेस्रो जुझावालालाई देखेर एक आपसमा आश्चर्य मान्दै भने “मड रड” (जुझा हेर त) अनि पटक पटक ‘मड रड’, ‘मड रड’ भन्दै शब्द दोहोर्याउँदै जाँदा रड शब्द डर भई मडडर हुन गयो भनी बुढापाकाहरूको मत रहेको छ । जब अन्य भाषाको विकास शुरु भयो ‘डड’, अक्षर लाई ‘ग’ उच्चारण हुनगई ‘मगर’ हुन गयो (बुढा, २०५५:४) ।

सामाजिक प्राणीको हैसियतले मानिस प्राचीन काल देखि नै व्यक्तिगत र सामुहिक रूपमा समाजमा आबद्ध हुनुका निम्ति आफ्नो प्रकृति अनुकूलका नियमहरू बनाउँदै आएको पाईन्छ । यि नियमहरू विशेषतः मानव जीवनलाई अस्तित्वमा राख्नको लागि आत्मरक्षा र समाजको कल्याण तथा संरक्षणको निम्ति बनेका थिए । पछि आएर यिनै परम्परा रीति र व्यवस्थाहरू सामाजिक संस्कृतिका रूपमा परिणत भए ।

संसार भरिका जुनसुकै जाति, जनजाती वा समाजमा प्रत्येकको आ-आफ्नै संस्कृतिहरू छन् । त्यसमा पनि नेपाल बहुजातिय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक र बहुधार्मिक राष्ट्र हो। यहाँको संस्कृति विभिन्न जातिहरूको संस्कृतिको समिश्रणको उदाहरणको रूपमा रहेको छ । यहाँ अनेकौँ स्थानिय मौलिक संस्कृतिहरू रहेका छन्, आफ्नै परम्परा र व्यवहारहरू छन् । यहाँ जातीय, भाषिक, धार्मिक, सांस्कृतिक अनेकता रहेको छ । यहाँ एउटै भाषा, एउटै धर्म, एउटै जाति बीच पनि संस्कार, रितीरिवाज र परम्पराहरू फरक-फरक रहेको पाईन्छ । यी सबै स्थानीय संस्कृतिहरूको सामुहिक रूप नै राष्ट्रिय संस्कृति भएकोले स्थानीय संस्कृतिहरूको अध्ययन महत्वपूर्ण छ ।

मानिसले आफ्नो अस्तित्वलाई कायम राख्नको लागि विभिन्न संस्कृतिहरूको विकास गरेका छन् । जसमा विवाह संस्कृति पनि एउटा आधारभूत संस्कृति हो । जुन संसार भरिका सबै समाजमा पाउन सकिन्छ । यो एउटा सामाजिक संस्था हो । यसबाट नै परिवार, नाता सम्बन्ध जस्ता संस्थाहरूको विकास हुन्छ । यसले सृष्टिको निरन्तरतामा सहयोग गर्दछ । साथै मानिसलाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गरी सामाजिक एकतामा सम्बद्ध गरी मानिसको यौन आवश्यकतालाई पूर्ति गर्दछ ।

विवाह स्त्री र पुरुषलाई यौन इच्छा पूर्ति गर्न स्वीकृति दिई त्यसबाट जन्मएका बच्चाहरूलाई वैद्यता दिई सम्पत्तिको अधिकारमा सहभागी गराउने एउटा सामाजिक संस्था हो । विवाह जुनसुकै समाज र संस्कृतिमा प्रचलित छ । तर प्रत्येक समाजमा आफ्नै मान्यता र स्वरूपहरू हुन्छन् । समाजको परिवर्तनसँग विवाहको बुझाईमा परिवर्तन हुँदै जान्छ । तैपनि महिला र पुरुषलाई पति र पत्नीको रूपमा समाजले मान्यता दिनुलाई विवाह भनिन्छ ।

मगर जातिको आफ्नै परम्परागत धर्म भाषा संस्कार रहेको पाईन्छ । यस जातिमा परिवर्तित समयको विकास संग आफ्नो परम्परागत मौलिक पनहरूमा केही परिवर्तनहरू आएको पाईन्छ

। यसरी आएको परिवर्तनले मगर जातिको सामाजिक आर्थिक साँस्कृतिक पक्षहरूमा प्रभाव पारेको पाईन्छ । परिवर्तनको क्रममा आउने गरेको प्रभावले मगरहरूको संस्कृतिलाई अछुतो राखन सकेको पाईदैन । परिवर्तन प्राकृतिक नियम हो । परिवर्तन पुरानो संस्था, चालचलन, मूल्य मान्यता व्यवहार र सम्बन्धको अन्त्य र नयाँको प्रादूर्भाव हो । कुनै निश्चित समय अवधि भित्र वस्तुको स्वरूप र संरचनामा आउने फरक पनले परिवर्तनलाई जनाउने गर्दछ । यो समाजका लागि आवश्यक हुन्छ । कुनै पनि कुराको सकारात्मक परिवर्तन बाट नै विकास हुन्छ । यसरी मगरहरूको परम्परागत विवाह संस्कृतिमा पनि परिवर्तन आएको पाईन्छ ।

मगर जातिमा मामाकी छोरी (मामा चेली -फूपू चेली) लाई विवाह गर्ने चलन छ । पहिले पहिले मामाको छोरीलाई विवाह गर्न हक लाग्छ भनिन्थ्यो भने हाल अन्य जात र कुल बाट पनि विवाह गर्ने गरेको पाईन्छ । मगर समाजमा मागी विवाह प्रचलित विवाह हो । यसका साथै चोरी विवाह र प्रेम विवाह पनि प्रचलित छ । केटी माग्न जाँदा केटी लाई साईमासा दिने चलन छ । केटीले साइमासा राखेमा विवाह हुने पक्का हुन्छ र बेमन्जुर भएमा साइमासा फिर्ता गराइदिन्छ । केटा केटी बिचमा एक अर्कालाई मन पराएमा प्रेम विवाह गर्दछन् । प्रेम विवाह गर्दा कसै कसैले अभिभावक सँग सल्लाह माग्दछन भने प्राय जसोले सिधै केटी भगाई घरमा लगेर जान्छन् र अभिभावक ले टिकाटालो गरी विवाह सम्पन्न गर्दछन् । त्यस्तै विधुर विधुवा विवाहलाई पनि समाजिक मान्यता दिइएको छ भने जारी विवाह खासै गरेको देखिँदैन ।

१.२. अध्ययन समस्याको कथन

मगरहरूको बारेमा विभिन्न समाजशास्त्रीय, मानवशास्त्रीय दृष्टिकोणले अध्ययन अनुसन्धान भएको पाईन्छ । (हिच्कक, १९६६), (मोल्नार, १९७८), (ओपिज, १९८२, १९८३), (शर्मा, २०३६), (बुढा, २०५३), (घर्ति, २०६२), (विष्ट, २००७) आदि विद्वानहरूले आफ्ना पुस्तकमा मगर जातिको उत्पत्ति, परिचय, सामाजिक, साँस्कृतिक पक्षहरूका बारेमा उल्लेख गरेका छन् । खाशगरी (हिच्कक, १९६६) ले आफ्नो पुस्तक 'द मगर्स अफ बन्यान हिल' मा हिन्दु संस्कृतिको सम्पर्कले गर्दा मगर जातिको सामाजिक तथा साँस्कृतिक मूल्य मान्यताहरूमा आईरहेका परिवर्तनहरूको उल्लेख गरेका छन् । यसका अतिरिक्त उनीहरूको गुजारामुखी

आर्थिक अवस्थाको वर्णन गरेका छन् । (ओपिट्ज १९८२,१९८३) ले रोल्पा र रुकुमका दक्षिणी भेगका मगरहरु (बुढा र घर्ति) को बारेमा विस्तृत अध्ययन गरेका छन् । (बुढा, २०५३) ले 'मगर जाति र उनका सामाजिक संस्कार', मा मगर हरुको उत्पत्ति, विस्तार र सामाजिक संस्कारहरुको संक्षिप्त जानकारी गराएका छन् । त्यसै (घर्ति, २०६२) ले 'मगर सामाजिक संस्कार र नाता सम्बन्ध' मा मगरहरुको वंशावली, जन्म, विवाह, चाड पर्व, नाता सम्बन्ध र मृत्यु संस्कारको बारेमा छोटो परिचय दिएका छन् । त्यसैगरी (मगर अध्ययन केन्द्र, २०६३) को अध्ययन प्रतिवेदनले रुकुम, रोल्पा र डोल्पाका मगर हरुको धर्म संस्कारहरुको जानकारी दिएको छ । यसका अतिरिक्त मगर समुदायका विभिन्न संघ संगठनहरुले प्रकाशन गर्ने मुखपत्र तथा जर्नलहरु जस्तै: रोश, लाडघाली, शोधमाला, मगरदीप आदिमा प्रकाशित लेख रचनाहरुले पनि मगर जातिको सामाजिक सांस्कृतिक अवस्थाको बारेमा जानकारी दिएको पाईन्छ । यी अध्ययन अनुसन्धान, लेख रचनाहरुमा सामान्य विवरणात्मक परिचय प्रकाशित भएको पाईन्छ । सम्पूर्ण क्षेत्रको वास्तविक सत्य तथ्य अझ बाहिर आउन सकेको छैन । त्यस्तै मगर जातिको विवाह संस्कारको बारेमा विभिन्न लेख रचनाहरु प्रकाशित भएतापनि मगर जातिको विवाह संस्कारको मात्र छुट्टै अध्ययन गरी त्यसमा समय र विकास को परिवर्तन संग आएका परिवर्तनका पक्षहरुको बारेमा खाशै अध्ययन अनुसन्धान गरेको पाईदैन । केटीको ईच्छा विपरीत गरिने जबरजस्ती विवाह र परम्परागत मागी विवाह संस्कारमा परिवर्तन हुँदै गएको छ । जसको सट्टा प्रेम विवाहले लोकप्रियता पाउँदै गएको छ । परम्परागत मागी विवाहमा विवाह प्रक्रियाका चरणहरु लामो हुने हुनाले नाता कुटुम्बमा नयाँ सम्बन्धको साथै हरेक व्यक्तिको आ-आफ्नै भूमिका हुन्थ्यो । जसबाट मगर समाजमा एक किसिमको एकता कायम हुन्थ्यो तर हाल परम्परागत विवाह संस्कृतिमा अपनाईने विधि मूल्य मान्यता, प्रकारमा कमी आएको छ । त्यसैले मगरहरुको परम्परागत विवाह संस्कृति कस्तो थियो र अहिले कसरी सम्पन्न गरिन्छ ? त्यसमा आएका परिवर्तनहरु के कस्ता छन् र त्यो परिवर्तन के कारणले गर्दा आएको हो ? जस्ता कुराहरु यस अध्ययनमा समेटिने प्रयास गरिएको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनमा रोल्पा जिल्ला उवा ६ का मगर जातिको विवाह संस्कृतिको र त्यसमा आएको परिवर्तनको कारणहरूको खोजी गर्ने उद्देश्य रहेको छ । यस अध्ययनका मुख्य उद्देश्यहरू यस प्रकार छन्

१) मगर समाजमा प्रचलित विवाह संस्कृतिको अध्ययन गर्नु ।

२) मगर समाजको विवाह संस्कारमा आएको परिवर्तन र परिवर्तनको कारण पत्ता लगाउनु

१.४ अध्ययनको महत्व

मगर समुदायका मानिसहरूले विवाह संस्कृति कसरी सम्पन्न गर्दछन् भन्ने बारेमा सिमित मात्रामा अध्ययन तथा अनुसन्धान भएको पाईन्छ । त्यसैले मगरहरूले मौलिक परम्परागत विवाह संस्कृतिलाई कसरी सम्पन्न गर्दछन् र हाल त्यसमा कुन कुन पक्षमा परिवर्तन आएका छन् र त्यस परिवर्तन गराउने कारक तत्व के हो? भनी सम्पूर्ण रूपमा जानकारी लिईएकोले यो अध्ययनको महत्व रहेको छ । त्यस्तै यसबाट मगर समुदायको बारेमा थप अध्ययन अनुसन्धान गर्ने भावी पिँढी, संघ संस्था, अनुसन्धानकर्ता तथा अन्य विषयमा जानकारी लिन चाहनेहरूका लागि सहयोग पुऱ्याउने छ ।

अध्याय - दुई

सन्दर्भ साहित्यको पुनरावलोकन/अध्ययन

नेपालका विभिन्न आदिवासी जनजातिहरू मध्ये मगर पनि एक हो । स्वदेशी तथा विदेशी विद्वानहरूले मगर जातिका उत्पत्ति, विकास, संस्कृति र परिवर्तनका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गरेका छन् । जसलाई यसमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

‘हामी मगरहरू मंगोलियन मूलका प्रजाति हौं । कसै-कसैले भन्ने गर्दछन्- किरांत वंशका एउटा हाँगा हुन् । वृहत नेपाली शब्दकोष अनुसार, “नेपाल अधिराज्यको मध्यपश्चिमी पहाडी क्षेत्रमा बस्ने भोट बर्मेली भाषिक समुहको एक जाति मगरातका आदिवासी मगरहरूको बसोबास भएको तथा प्राचीन राज्य भएको क्षेत्र” पृष्ठ (१०३४) भनी हामी मगरहरूलाई चिनाईएको छ । हाम्रो मगर संघको विधान अनुसार “मगर भन्नाले मगर संस्कृति एवम् परम्परामा रहेबसेका सम्पूर्ण मगरहरूलाई जनाउनेछ ।” संघको विधान २०४९, २ (घ) भनि परिभाषित गरिएको छ ।’ (पुन, २०६२: ११)

“मगरहरूको मूलथलो भन्नाले कालीगण्डकी भन्दा पश्चिम, कर्णाली भन्दा पूर्व चुरे वा सिवालीक पर्वत श्रृङ्खला भन्दा उत्तर र अति हिमपात हुने हिमाली भाग भन्दा दक्षिणको विशाल भु-भाग मगरहरूको मुलथलो हो जसलाई पहिला मगरात भनिन्थ्यो । त्यसैगरी हुणहरू उत्तर र दक्षिणबाट आएर हाम्रो पार्वत्य प्रदेशमा स-साना राज्य खडा गरे भने त्यसै समयमा हेप्तालहरूले पनि आफ्ना स-साना राज्य खडा गरे र हुणहरू पछि आएर मगर कहलाए । ईशाको आठौं शताब्दी पछि हेप्तालहरू हिन्दु धर्ममा दिक्षित भएर क्षेत्रीय भएपनि अधि भनिए जस्तै पछि त्यसलाई कायम राख्न असमर्थ भए । त्यसै कारण जाति भ्रष्ट भएका ठकुरीहरू नै पछि गएर मगर भएका हुन भन्ने जनविश्वास भएको हो” (शर्मा, २०५८: २४३) ।

“नवलपरासीको माथिल्लो भाग र महाभारत - पर्वत श्रृङ्खलाको दक्षिणी भाग हुँदै काली-गण्डकीको पश्चिम देखि लिएर पश्चिम बर्दियाको उत्तरी भागको पहाडदेखि हुम्ला, जुम्ला सम्म फैलिएको विशाल भुभाग मगरहरूको मुल थलो हो” (शर्मा, २०३६: २६९) । “मगरहरू पहिले मध्य- एशिया निवासी हेप्ताल (सेता हूण) थिए । मुस्ताङ घाटिबाट नेपाल प्रवेश गर्ने मगरहरू खास गरी डोल्पा, मुस्ताङ, म्याग्दी, पर्वत, वाग्लुङ, प्यूठान, रोल्पा र रुकुमका उत्तर क्षेत्रमा बस्ने मगरहरू १००० देखि १५०० इ.पू. तिर नेपाल प्रवेश गरेको अनुमान छ”

(गोराक, २०४८:२६) । “ल्हासाको पूर्वोत्तर र चीनको पश्चिममा अवस्थित खाम प्रान्त मगरहरुको मुल थलो हो । (Duka, १९७२/१५०) चीनको खाम प्रान्त बाट आएका रोल्पा, रुकुमका मगरहरु त्यस प्रान्तमा बोलिने भाषा सित मिल्दो जुल्दो खाम भाषा बोल्ने गर्दछन्”(बुढा, २०५३:२) । “जाजरकोट पूर्व कालीगण्डकी पश्चिम डोल्पा दक्षिण अर्घाखाँची उत्तर यति चार किल्ला भित्रको क्षेत्रको बसोबास गर्ने आदीवासी नै अठार पन्थी मगरहरुको उत्पत्ती भएको क्षेत्रलाई यूरोपेलीहरुले पनि नछोएको क्षेत्र भन्ने सुनेको थियो । तर अठारपन्थी मगरहरुको उत्पत्ती भएको ठाउँ त्यही हो भन्ने यूरोपेली लेखकहरुले सुनेका थिए । अतः किम्बदन्तीमा कसैले पनि प्रवास (मंगोल) बाट आएको कुरा भनेका छैनन् । बरु असी/नव्वे वर्ष पुगेको बुढा पाकाहरुले हामी यहि ठाँउमा उत्पत्ति भएको हो भन्दछन्”(घर्ति, २०६२:१७/१८) ।

‘मगर जातिमा प्रचलित विवाह प्रणाली आफ्नै खालको पाईन्छ । हिन्दु संस्कृति अनुरूप गरिने विवाह प्रणाली कतै कतै चलेको भएपनि अधिकांश मगरहरुमा परम्परागत विवाह नै लोकप्रिय रहेको देखिन्छ । बालविवाह मगर जातिमा भएको पाईदैन । विशेषतः केटाकेटीका राजीखुशीमा हुने विवाहलाई नै रुचाइएको देखिन्छ । मगर जातिमा केटाकेटीका लागि विवाह गर्नका निम्ती परिपक्व उमेरलाई ग्राहयता दिइन्छ । मगरहरुमा मामाचेली फुपुचेला विवाहलाई मान्यता छ । तर मामाचेली फुपुचेलीलाई भने वर्जित गरेको पाईन्छ । स्वजातिय विवाहलाई मात्र मगर समाज स्वीकार गर्दछ’ (गर्वुजा, २०४९) । “रुकुम र रोल्पा जिल्लामा प्रायः मामाको छोरी र प्रेम विवाह गर्दा अरु (मगरकै) को छोरी विवाह गर्ने चलन रहेको, मामाको छोरी माग्दा केटाको आमा बाबु गएर कुरा चलाउने, कुरा छिनेपछि रोटी रक्सी, अचार, राँगा वा खसी रीत बुझाउने, राम्रो दिन हेरेर विवाह गर्ने (बाहुन प्रयोग नगर्ने) सिन्दुर नहाल्ने दुलाहाको घरमा लगेपछि कुललाई ‘धजा’ चढाईदिने, टीका लगाईदिने र सासु भए सासु बाहिर निस्कने र दुलही भित्र हुल्ने (भित्र पसाल्ने) भोलिपल्ट दुलाहा दुलही र केही आफन्तहरु बोका, खसी लिएर बाजा गाजाका साथ दुलहीको माइत फर्कने र माइतमा टिका लगाईदिने, गोडा धुने र जिन्सी सामान उपहार दिई फर्काउने त्यसपछि माइतीले तोकेको दिनमा आउने चलन छ”(थापा, २०६३:६३) । “ठकुरीहरु कर्म नचलेको छोरीले पकाएको भोजन गर्दैनन् । तर मगरहरु कर्म नचलेको छोरीले पकाएको दाल र ढिंडो खान्छन । विधवा

विवाह पनि मगरहरुमा स्वीकृत छ । तर यस्ता विधवाका हातबाट दाल ढिंडो खाँदैनन र तीनका छोरा छोरीको पाला देखि दाल ढिंडो चल्दछ । सूतक परेमा मगरहरु सुत्केरीलाई पन्ध्र दिनमा चोख्याउँछन । पूरोहितका हकमा कतै ब्राहमणद्वारा काम लिन्छन भने कतै मगर जातकै पूरोहित लगाउँछन् मगरहरुको आफ्नो जातको पूरोहितलाई उनीहरु 'भुसाल' भन्दछन”(शर्मा, २०५८:२४४) ।

(विष्ट, २००७:६३) का अनुसार “मामा चेली फूपु चेला धेरै ठाउँमा र कहिले काही मामा चेली फुपू चेली पनि बिहे गर्ने गर्छन । तर खास गरी आफ्नो थर भित्र वाहेक मगर जात भित्र जोसुकै केटा र केटीको बिहे हुने गर्दछ । मगरहरुको बिहेको रितीरिवाज अधिकांश क्षेत्रको जस्तो नै हुन्छ । उही वाहुन पुरोहितद्वारा वैदिक विधी विधानले बिहे सम्पन्न गराईने हुनाले क्षेत्रको र मगरको बिहेको विधीमा खाश फरक केही पनि हुँदैन ।” (मोल्तार, १९८१_a), का अनुसार वैवाहिक सम्बन्ध विभिन्न वंशहरुको बीचमा सम्बन्ध स्थापना गर्ने एउटा महत्वपूर्ण माध्यम हो । मगर समाजमा मामाको छोरीलाई विवाह गर्ने प्रचलन छ । एउटा वंश भित्र मामा भान्जको बलियो सम्बन्ध स्थापना गर्न मुख्यतया मामा चेली फूपू चेलाको बीचमा यस प्रकारको विवाह गरिन्छ । यस प्रकारको वैवाहिक सम्बन्धले मामा भान्ज बीचको सम्बन्धलाई बलियो बनाउँछ । खाश मामाको छोरीलाई साली भनिन्छ र विवाह गर्ने चलन छ । अन्य वंशको मामाको छोरीलाई पनि साली भनिन्छ र विवाह गर्ने चलन छ । धेरै समय पहिले देखि नै यस जातिको मामा भान्जको सम्बन्धले विभिन्न वंशहरुलाई जोडेको छ ।

(वुढामगर, २०५२:११) का अनुसार “मगरहरुले प्रायः आफ्ना दिदी बहिनीका छोरालाई छोरी दिने (मामाकी छोरी विवाह गर्ने) गर्दछन । मामाकी छोरीलाई बाटोको साली भन्ने चलन छ । भान्जाले आफ्नी छोरी हुँदा हुँदै अरु ठाँउबाट विवाह गरेमा बोटो विराएको भनेर दण्ड गर्ने गर्दछन । ”

(श्रीस, २०३८), का अनुसार मगर जातिमा मामा चेली र फुपूचेलामा वैवाहिक सम्बन्ध प्रचलित रहेको पाइन्छ भने मामाचेली र फुपूचेलीमा वैवाहिक सम्बन्ध रहेको पाइँदैन । मगर जातिमा मामाकी छोरी रोजी रोजी भन्ने भनाइअनुसार प्रायःसालीलाई नै विवाह गर्ने,

हकलाग्ने र भान्जले मन नपराएमा वा अन्य ठाउँमा विवाह गरेमा मात्र अरुलाई दिने चलन छ ।

(मोल्तार, १९८१), का अनुसार मामाकी छोरी नभएमा वा मन नपरेमा अरुनै विवाह गर्ने गर्दछन् । यस्तो विवाह गर्नु पर्दा वरले आफ्नो कुल भन्दा बाहिरको केटी खोज्ने गर्दछन् । तर एउटै कुलमा पनि सात पुस्ता देखि बाहिरकी केटीलाई विवाह गर्ने चलन कतै कतै पाईन्छ । तर रोल्पाका मगरहरु भने चौध पुस्ता भित्र कुनै किसिमको विहावारी चलाउँदैनन् ।

(मोल्तार, १९८१b) ले मगरहरु डोल्पोका भौगोलिक जटिलता भित्र पनि अनुकुल हुन एक भन्दा वढी छोरा भएमा विवाह पछि अंशवण्डा गर्दा सम्पती विभाजन गर्नु पर्ने भएकाले उनीहरुलाई विवाह अगाडी नै आर्मीमा तथा पशुपालनमा जान प्रेरित गरिन्छ । जसले सम्पती बढाउन र जग्गा नटुक्राउन मद्दत गर्दछ भनेका छन् । यसबाट मगरहरुमा ढिलो विवाह गर्ने गरेको संकेत पाईन्छ ।

(मेकाईवर र पेज, १९८२), का अनुसार समयको गति सँगै समाज परिवर्तनशील छ । परिवर्तनलाई प्राकृतिक नियमको रुप मान्दै मगर जातिमा प्रचलित वैवाहिक अभ्यासलाई हिन्दु संस्कार, सञ्चार र आधुनिकीकरणको प्रवृत्तिले प्रभाव पारेको पाईन्छ ।

हिन्दु धर्म अनुसार— विवाह एक धार्मिक संस्कार हो, जसले आफ्नो परम्परालाई निरन्तरता दिईरहेको पाईन्छ । यस संस्कार अनुसार गरिने विवाहमा लोग्ने स्वास्थ्यको सम्बन्ध यस लोक देखी परलोकसम्म रहिरहन्छ । विवाह भौतिक तथा आध्यात्मिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि गरिन्छ ।

अध्याय - तीन

अनुसन्धान विधि

३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य

यस अनुसन्धान नेपालको मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने रोल्पा जिल्ला उवा गा.वि.स.को वडा नं. ६ लाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा छनोट गरिएको छ । मगरहरुको विवाह संस्कृतिको अध्ययनको लागि यो स्थल छानिनुको मुख्य कारण निम्न छन् ।

(क) यस क्षेत्रका मगरहरुको विवाह संस्कृतिको अध्ययनले रोल्पाका मगरहरुको विवाह संस्कृतिको प्रतिनिधित्व गर्ने भएकोले ।

(ख) यस क्षेत्रका मगरहरुको बारेमा अभैसम्म पनि कुनै अध्ययन, अनुसन्धान नभएकोले

(ग) यस क्षेत्रका मगरजातिको परम्परागत विवाह संस्कार गर्ने तरिका भएकोले ।

(घ) मगर जातिको विवाह संस्कृतिमा आएको परिवर्तन र यसका कारणहरु प्रकाश पार्नका लागि ।

(ङ) सोधकर्ता अनुसन्धानक्षेत्रमा पूर्व परिचित भएको र अध्ययनका लागी आवश्यक सूचना सजिलै प्राप्त गर्न सकिने भएकोले ।

(च) शोधकर्ता मगर जातिको विवाह संस्कारको अध्ययन गर्न ईच्छुक भएकोले ।

(छ) यस क्षेत्रमा मगर जातिको बाहुल्यता भएकोले ।

३.२ अनुसन्धान ढाँचा

यो अध्ययन ढाँचा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक छ । यसमा मगरहरुको विवाह संस्कृतिबारे अध्ययन गर्दा विवाहको प्रकार, प्रचलन, विधी, गरिने संस्कार आदिको वर्णनात्मक तरिकाले अध्ययन गरिएकोको छ । परम्परागत विवाह संस्कृतिमा आएको परिवर्तनको अवस्था र तिनका कारणहरुको विश्लेषण गरिएको छ ।

३.३ तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति

यस अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्कहरू स्थलगत अवलोकन, घरधुरी सर्वेक्षण, मुख्य जानकार र बुढापाका हरू सँगको अन्तरवार्ता, सामुहिक छलफल र अन्तरवार्ता, समस्या अध्ययन को माध्यमबाट संकलन गरिएको छ भने द्वितीय तहको तथ्याङ्कको रूपमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, जि.वि.स.र गा.वि.स.को कार्यालयबाट प्राप्त तथ्याङ्कका साथै विभिन्न विद्वानहरूद्वारा नेपालका जनतातिहरूका बारेमा हालसम्म प्रकाशित कृतिहरू र सम्बन्धित पत्र पत्रिका लेख, रचना र प्रतिवेदनहरूलाई लिईएको छ । गुणात्मक सूचनालाई प्राथमिकता दिँदै संख्यात्मक विवरणलाई सहयोगी सूचनाको रूपमा संकलन गरिएको छ ।

३.४ नमुना छनोट

यस अध्ययनमा रोल्पा जिल्लाको उवा गा.वि.स.वडा नं. ६ का ७६ घर धुरीबाट ४० वर्ष भन्दा माथिका सबै घरमुलीहरूलाई सर्वेक्षण विधीबाट अध्ययन गरिने भनि नमुना छनोट गरियो । यसरी अध्ययन क्षेत्रमा गई अध्ययन गर्दा ४० वर्षभन्दा माथिका उत्तरदाता भएको घरधुरी जम्मा ५४ घरधुरी भेटिएकोले ५४ घरधुरीबाट तथ्याङ्क संकलन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन विधि

कुनै पनि विषयको अध्ययन गर्दा संकलनको आवश्यकता पर्दछ । यस अनुसन्धान को क्रममा स्थलगत अध्ययन गरी आवश्यक तथ्याङ्क संकलनको लागि अपनाईएका विभिन्न उपायहरू निम्न रहेका छनः

३.५.१ स्थलगत अवलोकन

अध्ययन क्षेत्रमा गएर त्यहाँका मगरहरूको गाउँ, घर सञ्चालन बसाई, लवाई, खुवाई, भेष भूषा, रहन सहन, रीतिरिवाज, धर्म संस्कृति र पेशाको बारेमा प्रत्यक्ष सहभागी भएर स्थलगत अवलोकन गरी आवश्यक तथ्यांक संकलन गरिएको थियो ।

३.५.२ घरधुरी सर्वेक्षण

घरधुरी सर्वेक्षण गर्दा संरचित प्रश्नावलीको माध्यम बाट नमुना छनौटमा परेका प्रत्येक घरको घरमुली सँग जनसंख्याको बनौट, पेशा, धर्म, शिक्षा, वैवाहिक स्थितिको बारेमा प्रश्नावली भरेर तथ्यांक संकलन गरिएको थियो ।

३.५.३ मुख्य जानकार र बुढापाकाहरु सँगको अन्तरवार्ता

आवश्यक सूचनाहरु संकलन गर्नको लागि अध्ययन क्षेत्रका बुढा पाका र जानकार व्यक्तिहरु (धनराज घर्ति, नरबहादुर घर्ति, जुनमाया रोका, बहादुर घर्ति) सँग उनीहरुको जीवन संस्कार, चाडपर्व, विवाह पद्धति र त्यसमा हुँदै गएका परिवर्तन सम्बन्धमा अन्तरवार्ता गरी तथ्यांक संकलन गरिएको थियो ।

३.५.४ सामुहिक छलफल र अन्तर्वार्ता

संकलित तथ्यांक र सूचनालाई परीक्षण गरी अन्तिम निर्णयमा पुग्नको लागि सामुहिक छलफल र अन्तरवार्ता गरिएको थियो । खासगरी स्थानीय रिकुडनेटा युवा क्लवका अध्यक्ष प्रेम प्रकाश घर्ति, गाउँका वुद्धिजीवी विरेन्द्र पुन, रामदेवी पुन, देउसिड रोका, लुकमान रोका, जुन बहादुर घर्ति, विक्रम रोका, दिल घर्ति, आशपुरा पुन हरूसंग सामुहिक छलफल र अन्तरवार्ता गरिएको थियो । छलफलमा मगरहरुको विगत र वर्तमानको विवाह संस्कृति, रहन सहन र परिवर्तनका कारक तत्वहरु साथै परिवर्तनको क्रममा देखापरेका समस्याहरुको बारेमा सामुहिक छलफलमा जोड दिइएको थियो ।

३.५.५ समस्या अध्ययन

समस्या अध्ययन सामाजिक समस्याहरु बुझ्न अपनाईने विधि हो । यस बाट उनीहरुको विश्वास धारणा विद्यमान समस्याहरु बुझ्न सजिलो हुन्छ । त्यसैले लुकमन रोका र दिलखुलाश घर्तिको समस्याको बारेमा अध्ययन गरिएको थियो ।

३.६ तथ्याङ्कको प्रशोधन र व्याख्या

संकलित तथ्यांकहरुलाई व्यवस्थित गर्न तथ्याङ्कको प्रकृति अनुसार तालिकिकरण र वर्गिकरण गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । परिमाणात्मक तथ्याङ्कहरुलाई आवश्यकता अनुसार

तालिका र प्रतिशत निकाल्ने काम गरिएको छ भने गुणात्मक तथ्याङ्कहरूलाई उद्देश्य अनुसार ब्याख्या विश्लेषण गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.७ अध्ययनको सीमा

कुनै पनि अध्ययनको आफ्नै सीमा हुन्छ । यस अध्ययनमा पनि निम्न सीमाहरू रहेको छन्।

- यो अध्ययन रोल्पा जिल्लाको उवा गा.वि.स.वडा नं. ६ का मगरहरूसंग सम्बन्धीत छ । जसले सबै मगरहरूको प्रतिनिधित्व नगर्न सक्छ ।
- यस अध्ययनमा मगर जातिको विवाह संस्कृतिको चर्चा गर्दै त्यसमा आएको परिवर्तनमा केन्द्रीत भएकोले सामाजिक सांस्कृतिक र आर्थिक पक्षको विस्तृत वर्णन हुन सकेको छैन ।
- यो अध्ययन स्नातकोत्तर तहको समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विषयको लागि आंशिक कार्य परिपुर्ति गर्न तयार पारीएको हो, त्यसैले अनुसन्धान गर्दा समय स्रोत र साधनलाई मध्येनजर गर्दै अध्ययन गरिएको छ ।

अध्याय - चार

अध्ययन क्षेत्रको परिचय

४.१ रोल्पा जिल्लाको परिचय

रोल्पा नेपालको मध्य पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने राप्ती अञ्चलको मध्य पहाडी जिल्ला हो । नेपालको प्रशासनिक विभाजन अनुसार पूर्वमा बाग्लुङ्ग र प्युठान, पश्चिममा सल्यान, उत्तरमा रुकुम र दक्षिणमा दाङ्गको बीचमा रहेको यस रोल्पा जिल्ला समुद्री सतह देखि ७०१ देखि ३६३९ मी. सम्मको उचाईमा रहेको यस जिल्लाको सदरमुकाम लिवाङ समुद्री सतहबाट १३७५ मी.को उचाईमा रहेको छ । कुल क्षेत्रफल १८७९ वर्ग किलो मिटर रहेको यस जिल्लालाई दुई निर्वाचन क्षेत्र ११ ईलाका ५१ गाविसहरूमा विभाजन गरिएको छ ।

२०५८ सालको जनगणना अनुसार पुरुष १,०१,५९२, महिला १,०८,४१२ गरी जम्मा २,१०,००४ जनसंख्या रहेको छ । जम्मा घरपरिवार संख्या ३८५१२ रहेको छ । उष्ण समषितोषण र शीत हावा पानी भएको यस जिल्लामा जम्मा ३७.५ प्रतिशत जनसंख्या मात्र साक्षरता रहेका छन् भने ८३.८५ प्रतिशत कृषि पेशामा र १६.१५ गैरकृषि पेशामा संलग्न रहेका छन् । यस जिल्लामा मगर, क्षेत्री, कामी, दमाई, सन्यासी, दलित, ठकुरी, ब्राम्हण, सुनार, सार्की, गुरुङ्ग, मुस्लिम जातीहरू बसोबास गरेका छन् ।

४.२ उवा गाविसको परिचय :

रोल्पा जिल्लाको ५१ गा.वि.स. मध्ये उवा गाविस पनि एक हो । उवा गाविसको पूर्वमा सेरम गाविस, पश्चिममा थवाङ, दक्षिणमा जेलवाङ्ग, उत्तरमा रुकुम जिल्लाको काँक्री गाविस रहेको छ । जम्मा ७४९ घर परिवार रहेको यस गाविसमा १९७७ पुरुष र १९४९ महिला गरी जम्मा ३९२६ जनसंख्या रहेको छ ।

यस गाविसलाई पञ्चायतकाल भन्दा अगाडी सम्म 'वा' भनिन्थ्यो । पञ्चायतकाल पछि मात्र उवा भनिएको हो भनि पुराना बुढापाका र जानकार विज्ञहरू बताउँछन् । त्यस्तै बम कुमारी बुढा (२०६४:३६)का अनुसार "उवा भनिएपनि खाश नाम 'वा' हो । 'वा' भनेको पानी पर्ने ठाउँ हो, भन्ने बुझिन्छ ।" यस वारेमा बुझ्न खोज्दा नेपाल मगर संघको उपाध्यक्ष नविन

रोका मगरले 'वा' भनेको मगर खाम भाषामा घाम लाग्ने ठाउँ हो । धेरै घाम लाग्ने ठाउँ भएकोले मगर खाम भाषाबाट गाविसको नाम 'वा' राखिएको हो र पञ्चायतकाल पछि 'वा' लाई उवा भनि नाम परिवर्तन गरिएको हो भनि बताउनु हुन्छ । यस क्षेत्रका बासिन्दाहरू कहिले देखि यस ठाँउमा बसेका हुन् त्यो पनि थाहा छैन । यति समय देखि बसेको हो भन्ने थाहा नै छैन । धेरै पहिले देखि नै बस्दै आएको हो भनि बताउँछन् यसरी कहिले देखि बस्न शुरु गरिएको हो त्यो पनि थाहा नहुनु र गाविसको नाम पनि मगर खाम भाषाबाट राखिएकोले यिनीहरू धेरै पहिले देखि नै बसोबास गर्दै आएका हुन् भन्न सकिन्छ ।

तलिका ४.१

वडा अनुसार उवा गाविसको जनसंख्या

वडा नं.	घरपरिवार	पुरुष	महिला	जम्मा
१	८९	२३५	२२६	४६१
२	९१	१९६	२२३	४१९
३	७४	१८६	२०२	३८८
४	७८	२००	२०३	४०३
५	५५	१४४	१५२	२९४
६	९३	२२०	२३०	४५०
७	११५	३४०	३११	६५१
८	९९	२९५	२४६	५४०
९	५५	१६२	१५६	३१८
जम्मा	७४९	१९७७	१९४९	३९२६

स्रोत V.D.C. Profile Uwa (2067)

उवा गाविस प्रशासनिक ईकाइको आधारमा नौ वडामा बाँडिएको छ । यहाँ रहेका ३ वटा वडामा मात्र महिलाको संख्या कम भएता पनि समग्रमा पुरुषको संख्या बढी छ । घर धुरीको विवरणलाई हेर्दा सबै भन्दा कम घर धुरी भएको वडा ५ र ९ हो भने बढी घर धुरी भएको वडा ७ हो । वडा नं. ७ र ८ मा घरधुरी बढी छ । त्यहाँ दलितहरूको बस्ती बढी रहेको छ भने अध्ययन क्षेत्र वडा नं. ६ मा मगरहरूको घरधुरी ८८ रहेको छ । घर्ति, रोका, पुन थरहरू रहेको यहाँका सबै मगरहरूले मगर खाम भाषा बोल्दछन् । यस वडामा स्वास्थ्य चौकी, हुलाक र प्रस्तावित मा.वि. स्कुल रहेको छ । अन्य वडाको तुलनामा बजार केन्द्र तथा सुविधा भएकोले यो वडा तुलनामा महत्वपूर्ण छ ।

४.३ अध्ययन क्षेत्रको जनसंख्या

उमेर तथा लिङ्ग अनुसारको जनसंख्या कुनै पनि स्थानको जनसंख्याको आधारभुत विशेषता हो । उमेर र लिङ्गको स्थितिले जनसांख्यिक अवस्थालाई मात्र नदेखाई उक्त स्थानको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक अवस्थालाई पनि प्रभाव पार्दछ ।

तालिका नं.-४.२

उमेर र लिङ्गको आधारमा जनसंख्या वितरण ।

उमेर	महिला	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
० - ४	१०	५.७२	१०	६.६८	२०	६.१२
५ - ९	१४	८	११	७.२४	२५	७.६५
१० - १४	२४	१३.७२	२५	१६.४५	४९	१४.९९
१५ - १९	२४	१३.७२	२७	१७.७७	५१	१५.५८
२० - २४	२२	१२.५७	१८	११.८५	४०	१२.२३
२५ - २९	१२	६.८५	९	५.३३	२१	६.४२
३० - ३४	६	३.४३	४	२.६४	१०	३.०६
३५ - ३९	१०	५.७२	१	०.६६	११	३.३७
४० - ४४	१२	६.१५	१२	७.८९	२४	७.३४
४५ - ४९	६	३.४३	११	७.२४	१७	५.१८
५० - ५४	१७	९.७१	६	३.३५	२३	७.०४
५५ - ५९	६	३.४३	८	५.२७	१४	४.२९
६० भन्दा माथि	१२	६.८५	१०	६.६	२२	६.७३
जम्मा	१७५	१००	१५२	१००	३२७	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०६७

माथिको तालिका अनुसार उमेर तथा लिङ्गको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा १५-१९ वर्ष उमेर समुहको जनसंख्याको बाहुल्याता देखिन्छ भने सबै भन्दा कम ३०-३४ उमेर समुहको जनसंख्या भएको पाईन्छ । यस्तै लिङ्गिय आधारलाई हेर्दा पुरुषहरुको जनसंख्या भन्दा महिलाहरुको जनसंख्या बढि रहेको देखिन्छ ।

तलिका ४.३

४.३ जातजाति अनुसार गाविसको जनसंख्या

जातजाति	जनसंख्या	प्रतिशत
मगर	३४५५	८८
दमाई	३०७	७.८
कामी	१३४	३.४
तेली	२०	०.५१
अन्य	१०	०.२५
जम्मा	३९२६	१००

स्रोत : V.D.C. Profile Uwa (2067)

जातिय हिसावले यो मगरहरुको बाहुल्यता भएको गाविस हो । मगर बाहेक यस गाविसमा कामी, दमाई र तेली रहेका छन् । कृषी पेशाका अलावा अल्पसंख्यामा रहेका यस जातिले मगर जातिको कपडा सिलाउने, फलामका भाडा बनाउने, विवाह, मृत्यु संस्कारमा परम्परागत बाजा बजाउने आदि काम गर्दछन् तर अहिले अन्य पेशा पनि अंगाल्दै आएका छन् ।

तलिका ४.४

मातृभाषा अनुसारको गाविसको जनसंख्या

भाषा	जनसंख्या	प्रतिशत
मगर खाम	३५००	८९
नेपाली	४२३	१०.८
अन्य	३	७.६४
जम्मा	३९२६	१००

स्रोत : V.D.C. Profile Uwa (2067)

भाषा अनुसारको जनसंख्यामा मगर खाम भाषी जनसंख्या धेरै छन् । यहाँका सबै मगरहरुले मगर खाम भाषा बोल्दछन् । कतिपय बुढा पाकाहरु मगर खाम भाषा बाहेक नेपाली भाषा राम्ररी बोल्न जान्दैनन् । नेपाली भाषा बोल्नेको संख्या ४२३ रहेको छ । यो कामी र दमाइको जनसंख्या हो । तर उनीहरुले पनि बढि मात्रामा मगर खाम भाषा नै बोल्दछन् ।

४.४ धर्म अनुसार गाविसको जनसंख्या

धर्म मानव जीवनको एक अभिन्न अंगको रूपमा रहेको हुन्छ । धर्म मानिसको जीवनको पथ प्रदर्शन गर्ने एक माध्यम हो जसले आध्यात्मवाद प्रति विश्वास गर्न प्रेरित गर्दछ । यो समाज अनुरूप विभिन्न किसिमको हुन्छ र यही धार्मिक विश्वास अनुरूप मानिसका साँस्कृतिक कृयाकलापहरु समेत निर्धारण हुन्छन् ।

तालिका ४.५.१

धर्म अनुसार गाविसको जनसंख्या

	हिन्दु	बौद्ध	जम्मा
जनसंख्या	१४१८	२५०१	३९२६
प्रतिशत	३६.११	६३.७०	१००

स्रोत : V.D.C. Profile Uwa (2067)

माथिको तालिकामा धार्मिक हिसाबले हिन्दु धर्म भन्दा बौद्ध धर्म मान्नेको संख्या बढि रहेको छ । तर यस क्षेत्रका मगरहरुले पुर्ण रूपमा हिन्दु र बौद्ध धर्म मानेको पाईदैन । यिनीहरुको आफ्नै प्रकारको मौलिकता छ । तसर्थ गणनामा उनीहरुलाई कुनैपनि धर्ममा जबरजस्त तथ्याङ्कमा धार्मिक बनाइएको पाईन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रको धार्मिक स्थितीलाई तलको तालिकामा देखाईन्छ :

तालिका नं. ४.५.२

धार्मिक वनावट

धर्म	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
हिन्दु	५२	९६.२९
कृश्चियन	२	३.१
जम्मा	५४	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण : २०६७

माथिको तालिका अनुसार हिन्दुधर्म मान्ने घर धुरी संख्या ९६.२९ प्रतिशत छ भने कृश्चियन धर्म मान्ने घर धुरी संख्या ३.१ प्रतिशत छ, यहाँका मगरहरुको मुख्य धर्म हिन्दु भएता पनि हिन्दु धर्मका संस्कारहरु पालना गरेको पाईदैन । धर्ममा कट्टरता छैन । यिनीहरुको आफ्नै

परम्परागत कुलपूजा, पितर पूजा, जन्म मृत्यु र वैवाहिक संस्कारहरु गर्दछन । यसैलाई नै आफ्नो धर्म ठान्दछन । त्यस्तै कृषिचयन धर्म मान्ने घर धुरी संख्या ३.१ प्रतिशत देखिएता पनि यो धर्म अपनाएको जम्मा २ वर्ष मात्र भएको बताउँछन।

४.५ शैक्षिक अवस्था

शिक्षा मानव जीवनको एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । शिक्षा विना कुनै पनि समाजको सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक, तथा राजनीतिक विकास संभव हुँदैन । शिक्षाकै माध्यमबाट मानिसले आफ्नो बुद्धि विवेक, सोचाई तथा जीवन स्तरमा व्यापक परिवर्तन ल्याई आफ्नो क्षमताको अभिवृद्धि गरी व्यक्तिको व्यक्तित्व विकास र समुदायलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन ल्याउँछ। साथै मानिसको अवश्यक्ताको स्तरमा परिवर्तन ल्याउँछ ।

तालिका ४.६.१

६ वर्षदेखि माथिको गाविसको जनसंख्याको साक्षरता विवरण

६ वर्ष र सो भन्दा माथिको जनसंख्या			पढ्न तथा लेख्न सक्ने			साक्षरता प्रतिशत		
जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला
३३८४	१६९२	१६९२	१०१८	६९१	३२७	३०.००	४१.००	१९.००

स्रोत : V.D.C. Profile Uwa (2067)

साक्षरताका लागि यसमा ६ वर्ष माथिको जनसंख्या मात्र समेटिएको छ । साक्षरताको कुल प्रतिशत हेर्दा ३० प्रतिशत जनसंख्या मात्र साक्षर छन् । यस बाहेकको ७० प्रतिशत जनसंख्या शिक्षाबाट वञ्चित छन् । यसमा पनि पुरुषको तुलनामा महिला निकै कम अथवा कुल साक्षरतामा १९ प्रतिशत मात्र साक्षर छन् ।

अध्ययन क्षेत्रको शैक्षिक अवस्थालाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं.४.६.२

शैक्षिक अवस्था (५ वर्ष भन्दा माथिको जनसंख्या)

शैक्षिक विवरण	महिला	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
निरक्षर	६३	४९.४५	२४	९५.६९	८७	२८.५२
साक्षर	९७	९९.९९	९७	९९.९	३४	९९.९५
प्रा.वि.तह	३३	२९.७९	५६	३६.६	८९	२३.९८
नि.मा.वि.तह	२२	९४.४८	३०	९३.६	५२	९७.०४
मा.वि.तह	७	४.६	९३	८.४९	२०	६.५६
प्रमाणपत्र तह	७	४.६	९	५.८९	९३	५.२४
स्नातक वा सो भन्दा माथि	३	९.३६	४	२.६२	७	२.२९
जम्मा	९५२	९००	९५३	९००	३०५	९००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

यसरी अध्ययन गरिएका ५४ घर परिवारका जम्मा परिवार संख्या मध्ये २८.५२ प्रतिशत निरक्षर छन्, भने ९९.९५ प्रतिशत साक्षर (न्यूनतम लेखपढ गर्न सक्ने) छन् । प्राथमिक शिक्षा हासिल गर्ने २३.९८ प्रतिशत, नि.मा.वि. तहको शिक्षा हासिल गर्ने ९७.०४ प्रतिशत, मा. वि.तहको शिक्षा हासिल गर्ने ६.५६ प्रतिशत, प्रमाणपत्र तहको शिक्षा हासिल गर्ने ५.२४ प्रतिशत र स्नातक वा सो भन्दा माथिको शिक्षा हासिल गर्ने २.२९ प्रतिशत मात्र रहेको छ । यसरी सबै भन्दा बढि निरक्षर जनसंख्या २८.५२ प्रतिशत छ भने दोस्रोमा प्राथमिक तहको शिक्षा हासिल गर्नेको संख्या २३.९८ प्रतिशत छ । सबै भन्दा कम संख्या स्नातक वा सो भन्दा माथिको शिक्षा लिने २.२९ प्रतिशत मात्र छ । निरक्षरको संख्या बढि हुनुमा पहिला गाउँमा प्राथमिक विद्यालय मात्र थियो र मानिसहरुले शिक्षालाई भन्दा घरेलु कामलाई बढि महत्व दिएको देखिन्छ भने २०५६ सालमा मात्र गाउँमा निमाविको स्थापना भएकोले हाल आएर शिक्षा प्रति चासो दिदै आएको देखिन्छ । त्यस्तै उच्च शिक्षा हासिल गर्नेको संख्या २.३९ प्रतिशत मात्र देख्नुमा गाउँमा मा.वि.र उच्च मा.वि.को उपलब्धता नहुनु नै मुख्य कारण देखिन्छ । आर्थिक अभावका कारण नै टाढा गएर उच्च शिक्षा लिन नसकेको देखिन्छ ।

४.६ आर्थिक अवस्था

कुनै पनि समाजमा बस्ने व्यक्ति, समुह वा वर्गको आर्थिक स्वरूप बुझ्नको लागि त्यस समाजको उत्पादन, उपभोग, विनिमय, वितरणका साथै सम्पत्ति माथीको स्वमित्वलाई बुझ्नु पर्दछ । यसले समाजको स्वरूप निर्धारण तथा परिवर्तनको प्रकृत्यालाई समेत प्रभाव पार्दछ । त्यसैले समाज र अर्थतन्त्र बीचको अन्तरसम्बन्धको अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन्छ । यस अध्ययनमा मगरहरुको आर्थिक अवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. ४.७

आर्थिक अवस्था (१५ वर्ष भन्दा माथिको जनसँख्या)

पेशा	महिला	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
कृषि	११८	९२.९१	७५	७१.४३	१९३	८२.८३
व्यापार	३	२.३६	५	४.७६	८	३.४३
सरकारी जागिर	४	३.१५	७	६.६७	११	४.७२
गै.स.जागिर	२	१.५७	०	०	२	०.८६
वैदेशिक रोजगार	०	०	१९	१८.०९	१९	८.१५
जम्मा	१२७	१००	१०५	१००	२३३	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

यस तालिकालाई हेर्दा सबै भन्दा बढि जनशक्ति ८२.८३ प्रतिशत कृषि पेशामा संलग्न रहेको पाईन्छ । जसमा पुरुषको संस्था ७१.४३ प्रतिशत छ भने महिलाको संख्या ९२.९१ प्रतिशत रहेकोछ । यस भन्दा पछि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न संख्या ८.१५ प्रतिशत रहेको छ जसमा महिलाको संलग्नता छैन त्यस्तै सरकारी जागिरमा संलग्न ४.७२ प्रतिशत संख्यामा महिला संख्या ३.१५ प्रतिशत र पुरुषको संख्या ६.६७ प्रतिशत मात्र रहेको छ । व्यापारमा महिला २.३६ प्रतिशत र पुरुष ४.७६ प्रतिशत गरी जम्मा संख्याको ३.४३ प्रतिशत मात्र संलग्न छन् भने गैरसरकारी जागिरमा महिलाको सहभागिता १.५७ प्रतिशत मात्र रहेको छ भने पुरुषको सहभागिता नै छैन । यसरी मगरहरुको परम्परागत पेशा पनि कृषि नै भएकोले धेरै जनसंख्या यसमा संलग्न रहेको देखिन्छ । जसमा पुरुषको भन्दा महिलाको संख्या बढि छ । आज भोली धेरैजसो युवाहरु वैदेशिक रोजगार प्रति आकर्षित हुँदै गएको

देखिन्छ । त्यस्तै सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रमा कम संलग्नता हुनुमा कम शिक्षाको कारणले हो भन्न सकिन्छ ।

४.७ परिवारको किसिम

परिवार समाजको आधारभूत जैविक एकाई हो । यो रगत र वैवाहिक सम्बन्ध सँग गाँसिएको व्यक्तिहरूको समुह हो । परिवारको आकार, परिवारको सदस्य संख्याको आधारमा परिवारको किसिम छुट्याउन सकिन्छ । जसमा मुख्य गरेर एकल परिवार तथा संयुक्त परिवारको विश्लेषण गर्न सकिन्छ । एकात्मक परिवार भन्नाले बाबु-आमा र छोरा-छोरी रहेको परिवारलाई जनाउँछ भने संयुक्त परिवार भन्नाले बाबु-आमा छोरा छोरी लगायत काका काकी, दाजु-भाउजु, भाई-बुहारी आदिको परिवारलाई जनाउँछ । अध्ययन क्षेत्रका मगरहरूमा पनि यि दुवै प्रकारका परिवारको ढाँचा पाईन्छ जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.८

परिवारको किसिम

परिवारको किसिम	घरधुरी संख्या	प्रतिशत
एकल	२५	४६.३
संयुक्त	२९	५३.७
जम्मा	५४	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

यस तालिकालाई हेर्दा यहाँका मगरहरू बढि मात्रामा संयुक्त परिवारमा बस्ने गरेको देखिन्छ । संयुक्त परिवारमा खेतीपाती, पशुपालन लगायत अन्य आर्थिक कृयाकलापमा सघाउ पुग्ने भएकोले संयुक्त परिवारमा बस्ने गरेका छन । तर आजभोली केही शिक्षित र जागिरवालाहरू एकल परिवारमा बसेको देखिन्छ ।

४.८ नाता सम्बन्ध

यहाँका मगरहरूको समाजमा अन्य समाज सरह हाडनाता र वैवाहिक नाता भएको पाईन्छ । हाडनाता भित्र रगतको नाता जस्तै :- बाजे, बाबु, छोरा, नाति, पनाति पर्दछन भने वैवाहिक नाता सम्बन्ध भित्र सासु, ससुरा, ज्वाँई, साला, साली, जेठान, भिनाजु आदि पर्दछन । त्यस्तै

मितेरी साईनोको प्रचलन पनि यस जातिमा प्रभावकारी छ । मन मिल्ने साथी-साथी विचमा मित र सन्धी लगाउने चलन छ । मितेरी साईनो लगाईसके पछि नजिकको नातेदार मानि निकै मान सम्मान गर्ने गर्दछन् । यस प्रकारको नाता सम्बन्ध वीचमा विवाह गर्न पाईदैन । मित लगाउने वेलामा, समय समयमा मित-मित वीच चिनो दिने र रक्सी मासु खुवाएर सम्मान गर्ने चलन भएकोले त्यस्तो कार्य गर्दा धेरै खर्च हुने भएकोले यस प्रकारको नाता लगाउने चलनमा कमी हुँदै आएको छ ।

४.९ जन्म र मृत्यु संस्कार

जन्म-मृत्यु संस्कार प्रत्येक समाजमा रहेको पाईन्छ । यो संस्कार सामाजिक, साँस्कृतिक र धार्मिक मान्यता अनुरूप सम्पन्न गरिन्छ । यसरी मगरहरुको पनि आफ्नै परम्परागत जन्म मृत्यु संस्कारहरु छन् । यिनीहरु जन्म मृत्यु भएको वेलामा एक अर्कोलाई सघाउने गर्दछन् । एउटालाई परेको दुःख, कष्टमा सबैको समान उपस्थिती हुन्छ । यिनीहरुमा सामुहिक भावना पाईन्छ ।

४.९.१ जन्म संस्कार

मगर समुदायमा आईमाई गर्भवती भएपछि त्यस घरको सम्पूर्ण परिवार अशुद्ध भएको मानिन्छ । बच्चा नजन्मिँदा सम्म कुनै पनि खालको पूजा गर्दैनन् । बच्चा जन्मे पछि खुशी मनाउने चलन छ । बच्चा जन्मेको दिनमा छरछिमेकलाई बोलाएर भाले काटी जाँड, रक्सी खुवाउने गरिन्छ । बच्चा जन्मेको दिन त्यस घरमा ज-जसले रक्सी र मासु खान्छन् तिनीहरुले न्वारानको दिनमा अवश्य जानु पर्दछ । किन भने जुठो परेको घरको खाना खाएकोले चोखिनु पर्छ भन्ने मान्यता छ । घरको आर्थिक अवस्था राम्रो हुनेले सुँगुर र खसी समेत काट्ने गर्दछन् । बच्चा जन्मेको तीन दिनमा सुत्केरीलाई चोख्याउने र बच्चाको न्वारान गरिन्छ । बच्चाको न्वारान पछि मात्र त्यस घर र बच्चा चोखो भएको मानिन्छ । न्वारानको दिनमा छरछिमेक, आफन्तलाई बोलाएर भाले, सुँगुर, खसी काटेर जाँड, रक्सी सित भोज खुवाउँछन् । न्वारानकै दिनमा नै बालकको नाम जैसीले वा भोजमा आएका छिमेकी र नातेदारहरुले राखिदिन्छन् । पन्ध्र/बीस दिन पछि जैसीले पात्रोमा शुभ साईत हेरी बालकलाई घरबाट बाहिर निकाल्छन् । त्यस दिन देखी बालकलाई जुन सुकै ठाँउमा लगे पनि हुन्छ तर मावलीको घरमा पस्नको लागि केही रक्सी र एउटा भाले लगेर गएर मात्र

पस्न पाउँछ । पासनी गर्ने चलन छैन । बालकले खाना खाने वेलामा आफै खान्छ । बच्चा जम्मेको २/३ वर्षमा घरमा बाबु आमा, श्रीमती भएको सुपूर्ण व्यक्तिले बच्चाको कपाल खोरी दिन्छ । त्यस पछि भाले काटी भात पकाई बच्चाको अगाडी तोला, पाथी, हलो, लठ्ठी, कलम, कापी, टोपी आदि सामानहरु राखीदिन्छन । जुन चिज पहिलो टिप्छ त्यस अनुसार उसको भाग्य र भविष्य निर्माण हुन्छ भन्ने विश्वास छ । तर आज भोली कसै कसैले मात्र गर्दछन् खासै गर्दैनन् ।

४.९.२ मृत्यु संस्कार

व्यक्तिको मृत्यु पछि गरिने संस्कारलाई मृत्यु संस्कार भनिन्छ । मगर जातिमा व्यक्तिको मृत्यु भए पछि छरछिमेक र आफन्तहरु जम्मा हुन्छन् । मृतकलाई मान्द्रोमा बेरेर ढोका छेउँमा राख्छन । मृतकको छेउमा एउटा थैलोमा मकै, कोदो, फापर, जौ भरेर राखिदिन्छन । जुन मृतकलाई घाटमा लैजाँदा बाटोमा छर्दै जान्छन । त्यस्तै लासको माथी एउटा तामाको भाँडा र काँसको थाल राखिदिन्छन त्यसमा आउने मान्छेहरुले तिला (पैसा) राखिदिन्छन । मृतकको घरमा छिमेकी र आफन्तलाई बोलाउनको लागि दमाईहरुलाई विपे बाजा बजाउन लगाउँछन । र गाउँदेखी टाढा लासलाई लैजाने बाटोमा बाटो (सेतो कपडा) टाँग्छन । आफन्तहरु सबैलाई बोलाउँछन र आईसके पछि लासलाई घाटतिर लैजान्छन् । शव लैजाँदा सबै भन्दा अगाडी कामीहरुले बाटो उचोलेर लग्छन र दमाईहरुले बाजा बजाउँदै जान्छन्, त्यसको पछाडी लासलाई लैजान्छन । शवको पछाडी मलामीहरु दाउरा मुढा बोकेर लैजान्छन । लासलाई घाटमा पुऱ्याईसके पछि चित्ता तयार पारी जलाउँछन । घाटबाट महिलाहरुलाई पहिला नै घर पठाउँछन र पुरुषहरु लासलाई पुरै जलाईसके पछि घर फर्किन्छन । यसरी घर फर्किने वेला खोलामा सबैले तितेपातीले हाल खुट्टा र मुख धुन्छन र मृतकको छोरालाई कपाल खोरीदिन्छन र टाउकोमा सेतो टालो बाँधिदिन्छन ।

क्रियाको शुद्धि एकै दिनमा गर्दछन । सभा (शुद्धि) नगर्दा सम्म दुःख भोग्ने भन्ने चलन छ । शुद्धि गर्दा खोलामा जाने र भेंडालाई फुलमाला लगाईदिएर भुसे बनाएर काट्छन् । त्यो भेडाको मासु दलितले मात्र खान्छन । क्रिया गर्नेले नुहाएर नयाँ कपडा लगाउँछन् । अनि घर फर्किएर आउँछन । त्यसपछि मृतक परिवारले छिमेकी र आफन्तलाई बाखा, सुँगुर, राँगा काटेर खाना, जाँड, रक्सी खुवाउँछन् । यसरी खुवाउने वेलामा भाई समुहको सबै घरले एक

धार्मी जाँड र एक पाथी पिठो उठाएर दिने चलन छ । यो मृतक परिवारलाई सबैले सहयोगको निम्ती गरेका हुन । त्यसै रातमा भाँक्री बसाल्छन । यो मृतकलाई परिवार संग आहार, विहार र आत्मा छुटयाउनको लागि गरिन्छ । भाँक्री नवसाल्दा सम्म मृतको आत्मा घरमै रहिरहन्छ भन्ने विश्वास गर्दछन । यसरी भाँक्री बसिसके पछि मृत्यु संस्कार सकिन्छ।

४.१० चाडपर्वहरु/देवी देवताहरुको पूजा

नेपाल बहुजातिय, बहुसाँस्कृतिक र बहुधार्मिक समाज भएकोले यहाँ प्रत्येक जात जातिले आफ्नै परम्परागत चाड पर्वहरु मान्दै आएका छन् । यहाँका मगरहरुले पनि विभिन्न चाडपर्वहरु मान्दै आएको पाईन्छ । जुन निम्न अनुसार छन्-

४.१०.१ जेठाइसी

जेष्ठ महिनाको पूर्णिमाको दिनमा नजिकैको बन जहाँ पहिले देखी नै पूजा गर्दै आएका ठाँउमा गई पूजारी, धामी, धमेनीहरुले बोका काटी बराहा देउताको नाममा बलि चढाएर पूजा गर्छन । त्यसपछि बाजा बजाएर धामी, धमेनी र मेला हेर्न गएका मान्छेहरु नाच्दछन । यो दिन मेला हेर्न भनी गाविसका धेरै जस्तो मान्छेहरु जम्मा हुने गर्दछन ।

४.१०.२ साउने सँक्रान्ति

यहाँका मगरहरुले प्रत्येक वर्षको साउन एक गते साउने सँक्रान्ति मनाउँछन् । एक गतेको दिन साँभ लुतो फालिसके पछि दुई गते देखी पाँच गते सम्म गाउँ नजिकैको चौरमा गएर बाजाको तालमा महिला पुरुष, बच्चा देखी बृद्ध बृद्धा सम्म सबै जना गोलो घेरा बनाई नाच्दछन । यो बखे बालीलाई गोडमेल गरी काम सकेको अवरसमा नाचिने र बाढी पहिरो नजाओस भनेर भूमिलाई पूजा गर्ने पर्व हो ।

४.१०.३ दशैं/ तिहार

दशैं तिहार राष्ट्रिय रुपमै मनाईने भएकोले यहाँका मगरहरुले पनि पर्वको रुपमा मनाउने गर्दछन । फूलपातीको दिन चौतारामा गई एउटा राँगा काटी पूजा गर्छन भने अष्टमीका दिन घरमा एउटा भाले काटी पूजा गर्दछन र टीकाको दिनमा घरको मान्यजनबाट टीका र जमरा लगाउने गर्दछन । त्यस्तै दशैं भन्दा तिहारलाई बढी महत्व दिन्छन । गाई तिहारको

दिनमा गाईको पूजा र पित्रको पूजा गर्छन । पित्र पूजामा भाई समुह मिलेर प्रत्येक घरले आफ्ना मृतक पित्रको नाममा भाले काटी धजा भुन्डयाई, धुप हालेर, रोटी पकाई पित्रलाई चढाएर सामुहिक रूपमा पित्र पूजा गर्दछन । भाई टिकाको दिन सबैले दिदी बहिनीबाट टीका लगाउँछन । त्यस्तै जिउँदो पित्र ठानी भाई समुह भरीमा सबै भन्दा जेठो बृद्धालाई एक बोतल रक्सी, रोटी र मासुको चटनी बनाई लगिदिएर सम्मान गरी आशिर्वाद लिने चलन छ। साथै तिहार भरीमा सिङ्गारु नाच नाची रमाईलो गर्ने गरेकोमा माओवादी जनयुद्ध पछि सिङ्गारु नाच छोडी देउसी भैलो खेल्ने गरेका छन ।

४.१०.४ माघे संक्रान्ति

माघे संक्रान्ति प्रत्येक वर्षको माघ १ गते मान्दछन । यस दिनमा जाडो भयो भनी आछुछु भनियो भने अर्को जुनीमा सुँगुर भईन्छ भन्ने विश्वास गर्दछन । त्यसकारण त्यस दिन विहानै जाडो नमानी सबैले नुहाउनु पर्दछ । त्यस पछि चेलीहरुले टीका लगाईदिन्छन र चेलीलाई घरमा बनेको मिठो खानेकुरा तरुल, मासु, रोटी, पैसा दिन्छन जसलाई 'मिसरा' भन्दछन । यस दिनमा आफ्ना चेलीहरुलाई दान गरिसकेपछि पुरुषहरुले जाँड, रक्सी र मासु खाई रमाईलो गर्ने गर्दछन ।

४.१०.५ चैते दशैं

चैते दशैंमा एउटा निश्चित ठाँउमा विहानै गएर 'थाम' बनाई एउटा बोका काटी देवीको पूजा गर्छन । जुन बोका सबै गाउँले मिलेर किनेका हुन्छन । त्यस पछि प्रत्येक घरबाट एउटा भाले, धजा र अक्षेता लगी भाले काटी पूजा गर्छन ।

यी बाहेक मौसमी मेला, जमिन, बालीनाली, सिमेभुमे पूजा पनि गर्दछन । सबै प्रकारका चाडपर्व र मेलामा जाँड, रक्सी, रोटी, मासु खाएर रमाईलो गरी मनाउने चलन छ

अध्ययाय - पाँच

उवा ६ ठूलोगाउँ रोल्पाका मगरहरुको विवाह संस्कृति

विश्वमा विभिन्न जात, धर्म, समाज अनुसार विवाह संस्कृति फरक फरक तरिकाले सम्पन्न गरेको पाईन्छ । तर विवाह संस्कृति सम्पन्न गर्नुको उद्देश्य एउटै देखिन्छ । यसरी रोल्पाका मगर समाजमा पनि विवाह संस्कृति सम्पन्न गर्ने तरिका र प्रकारहरु आफ्नै मौलिक खालको छ । यहाँका मगरहरुमा विशेष गरेर मामाको छोरीलाई विवाह गर्ने चलन छ र परम्परागत रूपमा मागी विवाह र तानी विवाह बढि प्रचलित भएता पनि हाल प्रेम विवाहको प्रचलन बढदै गएको देखिन्छ । यहाँका मगरहरुको वैवाहिक स्थिति निम्न छन् ।

५.१ बैबाहिक स्थिती

विवाह एउटा सामाजिक संस्था हो । विवाहबाट नै स्त्री र पुरुषले यौन इच्छा पूर्ति गरी पारिवारिक जीवनमा प्रवेश गर्दछन् । विवाह जुनसुकै समाजमा पनि पाउन सकिन्छ । तर प्रत्येक समाजमा विवाह आ-आफ्नै मान्यता, स्वरूप र चालचलन अनुसार सम्पन्न गर्दछन् ।

तलिका ५.१

वैवाहिक अवस्था अनुसार गाविसको १० वर्ष भन्दा माथिको जनसंख्या

जम्मा जनसंख्या	एक्लो	विवाहित (१ वटा मात्र श्रीमान् श्रीमती भएको)	बहुविवाह (१ वटा भन्दा बढी श्रीमान् श्रीमती भएको)	पूनर्विवाह (१ वटा मात्र श्रीमान् श्रीमती भएको)	विधवा / विधुर	पारपाचुके	नखुलेको
२९३५	१०९५	१५५८	६२	७२	६५	७	७६

स्रोत : जिल्ला गाविस स्तरीय तथ्याङ्क र नक्साहरु (२०६०) अक्सफाम नेपाल ललितपुर र राष्ट्रिय

श्रम प्रतिष्ठान - नेपाल काठमाण्डौ ।

माथिको तालिकामा एक्लो १०९५ रहेको छ भने एक वटा मात्र श्रीमान् श्रीमती भएको संख्या १५५८ देखिन्छ । बहुविवाह गर्नेको संख्या ६२ देखिन्छ भने पूनर्विवाह १ वटा मात्र श्रीमान् श्रीमती भएको संख्या ७२ छ । त्यस्तै विधवा/विधुर ६५, पारपाचुके भएका ७ र

नखुलेको ७६ संख्या छ । यसमा पारपाचुके संख्या ७ मात्र देखिएकोले पारपाचुके हुने संभावना न्यून रहेको देखिन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रको मगरहरुको वैवाहिक स्थिति लाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं.५.२

वैवाहिक स्थिती (१५ वर्ष भन्दा माथिको उमेर समुह)

वैवाहिक स्थिती	महिला	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
अविवाहित	२६	२१.३१	३५	३१.२५	६१	२६.०६
विवाहित	७७	६३.१९	६७	५९.८२	१४४	६१.५३
विधुर/विधुवा	१०	८.१९	१	०.८९	११	४.७
सम्बन्ध विच्छेद	०	०	१	०.८९	१	०.४
पून : विवाह	४	३.२८	७	६.२५	११	४.७
जारी विवाह	१	०.८१	१	०.८९	२	०.८६
छुट्टिएर बसेको	४	३.२८	०	०	४	१.७
जम्मा	१२२	१००	११२	१००	२३४	१००

स्रोत स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका अनुसार वैवाहिक स्थिती हेर्दा २६.६ प्रतिशत अविवाहित तथा ६१.५३ प्रतिशत विवाहित जनसंख्या रहेको पाईन्छ । यसका साथै विधुर/विधुवाको संख्या ४.७ प्रतिशत सम्बन्ध विच्छेद गर्नेको संख्या ०.४ प्रतिशत, पूनः विवाह गर्नेको संख्या ४.७ प्रतिशत जारी विवाह गर्नेको संख्या ०.८६ प्रतिशत र छुट्टिएर बस्नेको संख्या १.७ प्रतिशत छ । लैङ्गिक रुपमा हेर्दा अविवाहित महिलाको संख्या २१.३१ प्रतिशत छ भने पुरुषको संख्या ३१.२५ प्रतिशत छ विवाहित महिलाको संख्या ६३.१९ प्रतिशत छ भने पुरुषको संख्या ५९.८२ प्रतिशत छ । विधुवाको संख्या ८.१९ प्रतिशत छ भने विधुरको संख्या ०.८९ प्रतिशत छ । सम्बन्ध विच्छेद गर्ने महिलाको संख्या ० प्रतिशत छ भने पुरुषको संख्या ०.८९ प्रतिशत छ । पूनः विवाह गर्ने महिलाको संख्या ३.२८ प्रतिशत छ भने पुरुषको संख्या ६.२५ प्रतिशत छ । जारी विवाह गर्ने महिला र पुरुषको संख्या बराबर ०.८१ प्रतिशत छ । त्यस्तै छुट्टिएर बस्ने पुरुषको संख्या ० प्रतिशत छ भने महिलाको संख्या ३.२८ प्रतिशत छ ।

५.२ विवाहको किसिम

समाजमा धर्म, संस्कार, जातजाति अनुसार विभिन्न किसिमका विवाह हुने गर्दछन् । मगरहरुमा पनि विवाहका विभिन्न तरिकाहरु पाईन्छ । अध्ययन क्षेत्रको विवाहको किसिमलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं.५.३

विवाहको किसिम (४० वर्ष भन्दा माथिको उमेरको उत्तरदाता)

विवाहको किसिम	उत्तर दातको संख्या	प्रतिशत
मागी विवाह	२१	३८.८९
प्रेम विवाह	१९	३५.१९
चोरी विवाह	१२	२२.२२
विधुर/विधुवा/विवाह	१	१.८५
जारी विवाह	१	१.८५
जम्मा	५४	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका लाई हेर्दा मागी विवाह गर्नेको संख्या ३८.८९ प्रतिशत, प्रेम विवाह गर्नेको संख्या ३५.१९ प्रतिशत, चोरी विवाह गर्नेको संख्या २२.२२ प्रतिशत, विधुर/विधुवा विवाह गर्नेको संख्या १.८५ प्रतिशत र जारी विवाह गर्नेको संख्या १.८५ प्रतिशत रहेको छ ।

५.३ विवाहको उमेर

हाम्रो देशको कानुनले विवाहको लागि केटाको उमेर २१ वर्ष र केटीको उमेर १८ वर्ष कायम गरेको भएता पनि हाम्रो बहुजातीय, बहुभाषीक, बहुधार्मिक मुलुकमा यसको त्यती पालना भएको देखिदैन । मगर समाजमा पनि १५ वर्ष देखि नै विवाह गर्ने गरेको देखिन्छ । स्थलगत सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्यांक लाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५.४

विवाहको उमेर (४० वर्ष भन्दा माथिको उमेर समुह)

उमेर	उत्तरदाताको संख्या	प्रतिशत
१५-२०	१७	३१.४८
२१-२५	२७	५०
२६-३०	८	१४.८१
३१भन्दा माथि	२	३.७
जम्मा	५४	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका अनुसार विवाहको उमेर हेर्दा १५-२० वर्ष उमेरमा विवाह गर्ने संख्या ३१.४८ प्रतिशत, २१-२५ वर्ष उमेरमा विवाह गर्ने संख्या ५० प्रतिशत, २६-३० वर्ष उमेरमा विवाह गर्ने संख्या १४.८१ प्रतिशत र ३० वर्ष भन्दा बढि उमेरमा विवाह गर्ने को संख्या ३.७ प्रतिशत देखिन्छ।

५.४ विवाह सँस्कृतिहरू

५.४.१ मागी विवाह

मागी विवाह मगर जातिमा परम्परागत रूपमा चल्दै आएको प्रचलित विवाह हो। मागी विवाह भन्नाले केटाकेटीले एक अर्कालाई मन पराएर भन्दा पनि अभिभावकहरूको ईच्छा अनुसार आवश्यक विधि पुऱ्याएर गरिने विवाह हो। यसमा केही मात्रामा मात्र केटा केटीको चाहना अनुसार गरिन्छ। केटा केटी बीचमा प्रेम वसेको भएता पनि केटाले केटीलाई मागेर नै विवाह गर्दछन। यस प्रकारको विवाह गर्दा सकभर आफ्नै मामाको छोरीलाई माग्ने चलन छ। यदि आफ्नो मामाको छोरी नभएमा वा मामानै नभएमा आमाको माईतीको भाई समुहका मामाको छोरीलाई माग्ने गरिन्छ। यसरी केटी माग्दा केटाकेटी र अभिभावकको सामाजिक तथा आर्थिक स्तरलाई पनि केही मात्रामा हेर्ने गरिन्छ। मागी विवाहमा आफ्नै मामाको छोरी वा अन्यत्रको केटी माग्दा अपनाईने प्रकृया एउटै हुन्छ। यस प्रकारको विवाहको प्रकृया लामो हुन्छ। मागी विवाहलाई ५ चरणमा सम्पन्न गरिन्छ। जसमा (क) केटी माग्ने वा फकाउने चरण (ख) दिन माग्ने चरण (ग) घरभित्र भित्र्याउने चरण (घ) माईती मान्ने चरण (ङ) पाईला फर्काउने चरण।

५.४.१.१ केटी माग्ने वा फकाउने चरण

केटा पक्षको अभिभावकले आफ्नो छोरालाई विवाह गरिदिने विचार भए पछि छोरालाई मामाको छोरी वा अन्यत्रको केटी जुन अभिभावक र केटालाई मन पर्छ त्यस केटीको अभिभावक सँग सुरुमा विवाहको वारेमा कुरा चलाउँछन् । यसरी कुरा चलाउँदा कुनै मेला, जात्रा, चाडपर्व वा उत्सवमा उपयुक्त अवसर पारेर केटीका अभिभावक सँग कुरा राख्छन् । कुनै नजिकका आफन्ती मार्फत पनि कुरा चलाउन लगाईन्छ । यसरी कुरा चलाउँदा केटी पक्षबाट सकारात्मक संकेत आएमा केटी माग्ने गर्दछ । कसैले पहिला कुरा चलाउन नलागाई सिधै केटी पक्षको घरमा गएर केटीको अभिभावक सँग कुरा राख्छन् र केटीलाई पनि फकाउँछन् । यसरी केटी पक्षबाट सहमति भएमा केटाले केटीलाई साईमासा (नगद ५-१००० रुपैयाँ सम्म हुन्छ) दिन्छन् । कहिले काहीं केटा र केटी बीचमा प्रेम बसेमा पहिलेनै केटाले केटीलाई साईमासा दिएका हुन्छन् । यदि त्यो साईमासा केटीले मञ्जुर भएर राखेमा विवाह हुने पक्का हुन्छ । कारणवस केटाकेटी बीच पछि विवाह हुन सकेन अथवा केटीले अन्यत्र विवाह गरेमा केटीले त्यो साईमासा केटालाई फर्काईदिनु पर्छ । यसरी केटी पक्षसँग विवाहको लागि कुरा पक्का भईसके पछि अथवा केटीले साईमासा राखी सकेपछि केटा पक्षले छ धानी जाँड र एउटा भाले लगेर माईती पक्षलाई बुझाउँछन् । माईती पक्षका सबै भाईसमुह जम्मा भएर भाले काटेर जाँडसित खान्छन् । जसलाई 'कुखुराकरै' गर्ने भन्दछन् । यसरी 'कुखुराकरै' गरिसके पछि माईतीले 'साईमासा तेने' आउनु भनि समय तोकिदिन्छन् । १०/१५ दिन भित्रमा 'साईमासा तेने' काम गरिन्छ । 'साईमासा तेने' जाँदा २/३ धानी रक्सी र केही मात्रामा रोटी लगेर जानु पर्छ । माईती नमान्दा सम्म केटी माईतमा नै बस्छन् केटीले साईमासा बुझिसकेपछि टिकाटालो नगर्दा सम्म केटाको घरमा आएर काम गर्न सक्छे तर घरभित्र पस्न पाउँदैन । यदि छिटो माईती नमान्ने हो भने चाडपर्वमा केटीको भाग भनि मासु, रक्सी र खाने कुराहरु लगेदिनु पर्छ ।

५.४.१.२ दिन माग्ने चरण

दिन माग्ने भनेको विवाहको लागि दिन तोक्नु हो । केटी मागेर 'कुखुराकरै' गरी साईमासा तेने काम गरिसकेपछि केटा पक्षले विवाहको लागि दिन माग्ने जान्छन् । दिन माग्ने जाँदा २/४ धानी रक्सी लिएर केटाको अभिभावकहरु केटीको घरमा जान्छन् केटाकेटीका

अभिभावक बीच विवाहका लागि उचित महिना र दिन तय गरिन्छ । यसरी दिन तय गर्दा जैसीलाई बोलाएर उचित महिना, दिन, बार तोकिन्छ । विशेष गरेर वैशाख, मंसिर र माघ महिना विवाहको लागि उचित मानिन्छ ।

५.४.१.३ घरभित्र दुलही भित्र्याउने चरण

विवाहको लागि दिन तोकिसके पछि, केटा पक्षले विवाहको लागि तयारी गर्नु पर्दछ । केटा पक्षले जाँड, रक्सी, सुँगुर, राँगा, बोका, रोटी, चामल, फलफूल तयार पार्दछन । विवाहको लागि तयारी गरीसके पछि तोकिएको दिनमा गाउँघर, ईष्टमित्र र सहयोगीहरु लिएर दुलाहा सहित अभिभावकहरु केटी लिन जान्छन् । माईती पक्षले केटीलाई उनको दिदी बहिनीका साथ पठाउँछन् । साथमा केटीले आफ्ना साथीहरुलाई बोलाउँछिन र भाई समुहका छोरी चेलीहरु दुलहीका साथ नै ९/१० जना दुलाहाका घर आउँछन तिनीहरुलाई 'नलमे' भन्दछन् । दुलहीलाई घरमा पुर्‍याईसके पछि भित्र्याउने बेलामा केटाको बाबु आमा घरबाहिर गई लुक्छन् । केटी अलक्षीन भएमा घरभित्र पस्ने बेलामा सासु ससुरालाई हानी हुन्छ भन्ने विश्वास राख्दछन् । दुलही भित्र्याउने बेलामा सँगारमा जैसीले ९ पाईला गोबर थाप्छन । दुलहीले त्यो गोबरमा टेकेर घरभित्र पस्छन र दुलहीको पछि पछि दुलाहा पस्छन् । भित्र पसिसके पछि चुलामा पित्रलाई जैसी सहित दुलाहा र दुलहीले ढोगेर बस्छन । त्यसपछि सासु ससुरा भित्र आएर बस्छन् । बस्दा सबभन्दा माथी चुलाको छेउमा जैसी, दुलही र दुलाहाको क्रममा बस्छन । दुलहीलाई घरभित्र पस्न लाग्ने बेलामा बाहिर बन्दुक पड्काउने चलन छ । त्यस्तै बाहिर दमाईलाई बोलाई बाजा बजाउन लगाउँछन् । दुलहीलाई भित्र्याईसके पछि टिकाटालो गर्छन । टिकाटालो गर्दा दुलहीलाई नयाँ मखमलको चोली लुङ्गी, गादो, रुमाल लगाउन दिन्छन् । त्यसपछि घरभित्रको पूजागर्ने ठाउँमा गएर घ्यूमा चामल मुछेर दुलाहा दुलही दुवैले एक आपसमा टिका लगाएर ढोकभेट गर्दछन् । अनि घरमा रहेका सबै जनालाई दुलाहा र दुलहीले ढोग्छन् । विवाहमा आएका गाउँले, ईष्टमित्र, जन्ती सबैलाई जाँड, रक्सी र मासुसित भोज खुवाउँछन । टिकाटालो गर्दा एउटा बोका, खसी, वा सुँगुर काट्छन । त्यस मारको एउटा खुट्टा र टाउको जैसीले लग्छन भने पुच्छरको भाग दमाईले लग्छन् । यसरी दिनभरी बाजा बजाई नाचेर रमाईलो गर्दछन् ।

टिकाटालो गरिसके पछि माइती पक्षबाट 'पोका' (रक्सी, मासु, रोटी) मगाउँछन् । मावली, फुपुहरु, मितबुबा लगायत माइतीका सवैजनालाई क-कसलाई कति पोका (रक्सी, मासु, रोटी) ल्याईदिनु पर्छ भनि सोध्न एकजना अलि कुरा गर्न जान्ने व्यक्तिलाई माइतीकहाँ पठाउँछन् । त्यसको आधारमा सवैकुराको दुलाहा पक्षले तयारी गर्दछन । यसरी माइती पक्षले मागेको पोका तयार पार्दा दुलाहा पक्षका भाई समुहका सवै कुरियाले रक्सी र पिठो संकलन गरी केही मात्रामा दुलाहालाई सहयोग गर्दछन । यसरी पोका तयार पार्दा केटा पक्षको भान्जाले पूरै काममा सघाउनु पर्दछ ।

दुलही सँग आएका नल्मेहरु माइती मान्न नजाँदा सम्म दुलाहाको घरमा बसेर काममा सघाउने गर्दछन । नल्मेहरुलाई छुट्टै १०-१५ पाथी पिठो, चामल, घ्यू, तेल, तरकारी, फलफूलहरु दिन्छन त्यो आफै पकाएर खान्छन र बाँकी बचेका रोटी र फलफूल माइती मान्न जाँदा जन्तीहरु सँगै आफै बोकेर लैजान्छन । दुलाहाको घरमा बस्दा भरिलाई दुलाहा पक्षले रक्सी, मासु, रोटी, खाना लगायत मिठो-मिठो खानेकुरा नल्मेहरुलाई खुवाउनु पर्दछ ।

५.४.१.४ माइती मान्ने चरण

माइतीलाई बुझाउने सवै कुराहरु तयार बनाइसके पछि मागेको दिनमा माइती मान्न जान्छन् । माइती मान्न जाँदा दमाईहरुले अगाडी बाजा बजाउँदै जान्छन् पछि जैसी, दुलही, दुलाहा, 'मन्डयाउली', नल्मे र अन्य जन्तीहरु जान्छन् । माइतीलाई बुझाउने सामानहरु जन्तीहरुले बोक्ने गर्दछन । दुलाहाको दिदी बहिनी, फुपु लगायत ५/६ जना पनि जान्छन् तिनीहरुलाई 'मन्डयाउली' भन्दछन । मन्डयाउलीले दुलाहा, दुलहीले बाटोमा फाल्ने खाजा, खाने रक्सी बोक्दछन । घरबाट निस्के देखी दोवाटो, चौवाटो, खोला छेउमा दुलहीले गादोबाट मकै, भटमास, लट्टेको खाजा छर्दै जान्छन । दुलाहाले केटलीबाट जाँड छर्दै जान्छन् । बाटोमा जाँड, रक्सी खाँदै, नाचदै गाउँदै मनोरञ्जन गर्दै साँभ माइतीमा पुग्दछन् ।

माइती पक्षले सुँगुर, खसी वा राँगा काटी जन्तीको लागि खाना तयार पार्दछन् । जुन काम छिमेकी, भाई समुह, जम्मा भएर गर्दछन । जन्तीहरु साँभतिर माइतमा पुगे पछि माइती पक्षले स्वागत गर्दछन । जैसी, दुलाहा, दुलही र मान्दयाउली लगायत अन्य जन्तीहरुलाई एउटा नयाँ मान्द्रो विछ्याई त्यसमाथी कामलो विछ्याई बस्न दिन्छन । त्यस पछि माइती, भान्ज पक्षवीच ढोगभेट, साइनो लगाउने गरिन्छ । जन्तीले लिएको माइतीलाई बुझाउनु पर्ने

सामानहरु बुझाउँदछन् । अन्य गाउँघर टाढा बुझाउनु पर्ने पोकाहरु पनि दुलाहाका अभिभावकले आफै राख्छन् । ढोगभेट साइनो लगाउने काम भईसके पछि खानपिन सुरु हुन्छ । जन्तीलाई नल्मेहरु सहित माइती पक्षकाले खाना खुवाउँछन् । खाना खुवाउने बेलामा नल्मेहरुले जन्तीहरुलाई खुव जिस्क्याउँछन् । जन्तीहरु पनि रमाइलो मान्दै खाना खन्छन् । खाना खाईसके पछि रातभर जन्तीहरु बाजाको तालमा आँगनमा नाच्छन् कोही दोहोरी गाउँछन् र रातभर दुलाहा, दुलही लगायत सबै नसुतीकनै विताउँछन् । दुलाहा पक्षले माइती हरुलाई छोरी/चेली लगेवापत नगद १५००/- दिनु पर्दछ । जसलाई 'चार' तिर्ने भन्दछन् । जुन पैसा भाइकोषमा जम्मा गरी राँगा काटेर जाँडरक्सी किनेर खान्छन् । यो पैसा भाइकोषमा बढी भएमा अरुलाई ऋण पनि दिने गर्दछन् ।

भोलीपल्ट दुलाहा पक्षले लगेको पोका ज-जसलाई बुझाउनु छ सबैको घर घरमा गएर बुझाउँछन् । माइती पक्षले आ-आफ्नै क्षमता अनुसार तामाको गाग्री, ताउलो, रक्सी पकाउने भाँडा, थाल लगायत नगद दिन्छन् । विहानको खाना खाएर जन्तीहरु दिनभरी नाच्छन् । दिउँसोको ३/४ वजेतिर माइतीले जन्तीलाई विदाई गर्दछन् । जन्तीलाई विदाई गर्दा नल्मेहरुले फूलमाला (दुवो, पाती र फूल) तयार पार्दछन् जसलाई जैसीले मन्तर गरी फूक्छ । तयार पारेको फूल नल्मेहरुले सबै जन्तीहरुलाई लगाईदिन्छन् । त्यस पछि जैसी, दुलाहा, दुलही, दुलाहाको अभिभावकले माइतीहरुलाई ढोगेर विदा माग्दछन् । दुलाहाको मुल अथवा जेठो भान्जलाई माइतीले दिएको 'दियात' र कान्छा भान्जालाई दुलाहा दुलहीलाई बस्नको लागि विछयाईदिएको मान्द्रो बेरेर नचाउन लगाउँछन् जुन बाटो भरी बाजाको तालमा नाच्दा नचाउँदै घर ल्याई पुऱ्याउनु पर्दछ । भान्जले नचाउने दियात र मान्द्रो नाच्ने बेलामा नल्मेहरुले खोस्ने प्रयास गर्छन् । यदि त्यो खोस्न सकेमा भान्जले दण्ड तिर्नु पर्छ । त्यसैले खोसा खोस गर्ने गर्दछन् त्यतिखेर खुव रमाइलो दृष्य देखिन्छ । माइती र नल्मेहरुले बाटो वरसम्म जन्तीहरुलाई पुऱ्याउन आउँछन् । आफन्तीहरुले जाँड र रक्सी लगेर बाटोमा लगिदिन्छन् । जसलाई 'पन्थे थाङ्ने' भन्दछन् । त्यो रक्सी त्यहाँ बसी खान्छन् खान नसकेको बोकेर ल्याउँछन् । त्यस बापत पन्थे थाङ्ने लाई दुलाहाले नगद दिन्छन् । यसरी माइती नल्मे र भान्ज पक्षका केटाहरु बीच मनले नमानी नमानी विदाबारी गर्दछन् । दुलहीको दिदी वा बहिनी मात्र साथी जान्छन् । बाटोमा फर्कदा रक्सी खाँदै बाजाको तालमा नाच्दै साँभ दुलाहाका घर पुग्छन् । दुलाहाको घर पुगे पछि माइतीले दिएको सामानहरु जम्मा गरी

राख्छन् । त्यस पछि खाना खान्छन । खाना खाइसके पछि जन्तीहरु आ-आफ्नै घरतिर लाग्छन । दमाइलाई बाजा बजाए वापत मारको पुच्छरको भाग, रक्सी, रोटी र नगद दिएर विदाई गर्दछन ।

५.४.१.५ खड सवोल्ने (पाइला फर्काउने) चरण

माइती मानेर आएको अर्को दिनमा जैसी, दुलाहा दुलही पाइला फर्काउन माइत जान्छन । यतिखेर केही पाहुर लिएर जान्छन । एकरात माइतमा बसी अर्को दिन फर्केर आउछन् । यसरी पाइला नफर्काउँदा एकोहोरो मात्र हुन्छ, जसले गर्दा अशुभ हुन्छ भन्ने मान्यता छ । पाइला फर्काए पछि दुलाहा दुलही दुवै माइत र घरमा आउने जाने गर्न सक्छन । यसरी मगर समुदायको विवाह संस्कृतिको अन्त्य हुन्छ ।

मागी विवाहको वारेमा उत्तरदाता लुकमत रोकाले यसरी बताउनु हुन्छ -“मेरो विवाह मागी हो मेरो श्रीमती सँग पहिले नै प्रेम थियो । बुवाआमाले थाहा पाउनु भएछ, त्यस पछि माग्न जाउँ भन्नु भयो मैले पनि हुन्छ भनेँ ‘थर’ (लमी) हरु सँग माग्न गयौँ । माइतीकोमा गएर थरहरुले केटीलाई फकाउन थाले, श्रीमतीको अभिभावक सँग पनि कुरा राखे । माइतीहरुले खै केटा केटीको मन मिल्छ भने हामी के नै भन्न सक्छौ र भन्नु भयो । माइतीले पनि छोरीलाई केटा त अलि बदमास छ के गछौँ भनी साधे उनले कुनै प्रतिक्रिया दिएनन् । त्यस पछि थरहरुले मलाई साइमासा दिन लगाए मैले लाज मानी मानी पाँच रुपैया डलर पैसा एउटा रुमालमा पोका पारी ल मेरो साइमास राखीदेउ भनेँ श्रीमतीले मेरो साइमासा राखीदियो । त्यस पछि कुखुराकरै गयौँ । कुखुराकरै गरेको केही दिन पछि नै माइतमा काम गर्न जाने आउने गर्न थालेँ । श्रीमतीले पनि घरमा काम परेको बेला आएर सघाइन । तर भित्र नपसाल्दा सम्म घर बाहिर बस्थिन । यसरी कुखुरा करै गरेको ३ महिना पछि मात्र श्रीमतीलाई घरभित्र भित्र्याएर धुमधामका साथ विवाह गरी माइतीलाई मानेर विवाह सम्मन्न गरेँ । पहिले नै प्रेम सम्बन्ध भएर पनि किन मागी विवाह गर्नु भयो त भनी सोद्दा विवाह त प्रेम विवाह जस्तै नै हो नी खाली मागे जस्तै गरेको मात्र त होनी भनी हाँस्नु हुन्छ ।

५.५ प्रेम विवाह

केटाकेटीहरु एक अर्कामा मन पराई आफ्नै खुशीले भागेर गर्ने विवाहलाई प्रेम विवाह भनिन्छ। यस प्रकारको विवाह मगर जातिमा बढ्दो छ। जवान केटा र केटी बीचमा प्रेम वसीसके पछि केटाले केटीलाई भगाएर लैजाने चलन छ। भागेर केटाको घरमा गए पछि केटाको परिवारले जैसी बोलाएर घर भित्र पसाली टिकाटालो गराईदिन्छन, छिमेकी, आफन्तहरुलाई रक्सी बोका वा सुँगुर काटेर भोज खुवाउँछन। दमाईलाई बोलाएर बाजा बजाउन लगाई दिनभरी नाचदै रमाइलो गर्छन। त्यसपछि केटा पक्षले अलि कुरा गर्न जन्ने र आफन्तीलाई केटीपक्षको घरमा खबर गर्न पठाउँछन्। केटी पक्षबाट मन नपरेमा रिसाउँछन्। छिट्टै कुखुराकरै गर्न मान्दैनन् र खबर दिन गएको व्यक्तिले संझाएर वा केही दिन पछि रिस मरीसकेपछि कुखुराकरै गर्छन। यदि भान्ज मन परेको भए हाम्रै आगाडीबाट गएको भए पनि के हुन्थ्यो र किन भाग्नु पर्‍यो भनी रिसाए जस्तै गर्छन र कुखुराकरै गर्न बोलाउँछन्। कुखुराकरै गरीसके पछि कहिले माइती मान्ने भनी माइती पक्ष संग दिन माग्नु जान्छन्। कुन महिनामा गर्ने, क-कसलाई पोका के कति ल्याइदिने नलमे कति र क-कसलाई बोलाउने भनि सल्लाह गर्छन्। त्यस पछि माइती मान्न जान्छन्। यसरी माइती मान्ने चरण देखी पाईला फर्काउने चरण सम्म मागी विवाहको तरिका जस्तै यसमा अपनाउँदछन्।

अध्ययन क्षेत्रमा दिलखुलाश घर्ति र देविकला श्रेष्ठले अन्तरजातीय प्रेम विवाह गरेका थिए। दिलखुलाश घर्तिलाई मामाको छोरीलाई विवाह नगरी किन अन्तरजातीय प्रेम विवाह गर्नु भयो भनी सोध्दा उहाँ भन्नुहुन्छ, “कामको शिलशिलामा घर देखि बाहिर बस्दा श्रीमती संग भेट भयो संगै काम गर्दै जाँदा माया बस्यो अनि विवाह पनि गरियो। आजभोलि पनि मामाकै छोरी लाई नै विवाह गर्नु पर्छ जस्तो मलाई लाग्दैन मन मिलेमा अरुसंग गरेपनि फरक पर्दैन। अहिले मेरो घरपरिवार राम्रै नै चलिराको छ।” त्यस्तै उहाँका बुवा लहर घर्तिलाई तपाईंको छोरोले त आफ्नै मामाको छोरीलाई विवाह नगरी अर्कै जातको केटी लाई प्रेम विवाह गर्नु भएछ, तपाईंलाई कस्तो लाग्यो भनी सोध्दा उहाँ भन्नुहुन्छ, “पहिला पहिला त मामा कै छोरीलाई गर्नु पर्थ्यो र राम्रो पनि हुन्थ्यो, तर अहिले केटा केटीहरु पढे लेखेको भए र कामको शिलशिलामा घर बाहिर टाढा टाढा सम्म जाने भएकाले अरु जातका र टाढाका केटा केटीहरु संग भेटघाट हुन्छ र मन मिलेर विवाह गर्दछन्। त्यो उनीहरुको

विचार र इच्छामा भरपर्ने कुरा हो । मामाको छोरी लाई नै विवाह गर्नु पर्छ जस्तो लाग्दैन केटा केटीको ईच्छा नै नबुझी मामाको छोरी सँग विवाह गराइदिएमा पछि उनीहरूको विचार मिलेन भने घरबार चलन अफ्यारो होला त्यसैले मेरो छोरोले जे गर्यो ठिकै गर्यो जस्तो लाग्छ । यसमा मलाई कुनै गुनासो छैन । यिनीहरूको सम्बन्ध अहिले राम्रो सँगै चलिरहेको छ ।”

५.६ चोरी विवाह

केटीले मन पराएको होस वा नपराएको होस, केटाले मन पराएको केटीलाई उपयुक्त अवसर पारी २/४ जना बलिया साथीहरूको सहयोगमा जबरजस्ती तानेर ल्याई गर्ने विवाहलाई चोरी विवाह भनिन्छ । केटाले फकाउँदा पनि केटीले मानिन भने र आमा बाबुले माग्दा पनि माइतीले दिएको भने यो तरिका अपनाउँछन । केहिले सुरुमै नै तानेर ल्याउने गर्छन् । केटीलाई तान्ने अवसर मेला जात्रा, चाडपर्व काम गर्ने ठाउँ, विवाह भइरहेको समयमा हुन्छ । केटीलाई तान्दा पहिला दुलाहा बन्ने केटाले हात लगाउनु पर्दछ र त्यस पछि अन्य सहयोगीहरूले जबरजस्ती तानेर र बोकेर लैजान्छन । तर कतिपय अवस्थामा भने केटीले पनि मन पराएकी र केटाले तानेमा पनि फरक नपर्ने देखिएमा केटाले ताने जस्तो गर्ने र केटीले नमान्ने कराउने जस्तो गरी जाने तरिका पनि हुन्छ । केटाले केटीको अभिभावक र माइतीको तर्फबाट सकारात्मक संकेत पाए पनि तान्ने गरिन्छ । यसरी जबरजस्ती तानेर केटीलाई भित्र्याउँछन ।

केटी पक्षले आफ्नो छोरीचेली जबरजस्ती तानेर लगेको थाहा पाएर केटाको घरमा रिसाउँदै जान्छन केटीलाई फर्काएर लग्ने प्रयास गर्छन । गाउँका भलादमी र केटापक्षका आफन्तीहरूले सम्झाउने र माफी मागी कुरा मिलाउँछन । अन्त्यमा आफ्नो चेलीलाई राजु छ कि विराजु छ भनी माइती पक्षले सोध्छन । केटीले म विराजु छु, म बस्दिनँ भनी भने आमा बाबु र गएको व्यक्तिहरू भन क्रोधित हुन्छन र केटीलाई फर्काएर लग्छन । केटालाई दण्ड, जरिवाना लगाउने अवस्था सम्म पुग्छन् । यस्ता कुराहरू गाउँमै भलादमीहरूले मिलाउँछन । त्यस्तै केटीले आफु राजी खुशी छु भन्यो भने र आमा बाबु पनि मञ्जुर भएमा र भलादमीहरूले कुरा मिलाए भने माइतीलाई रक्सी मासु खुवाएर सम्मान गर्छन । र माइतीहरू चित्त बुझाई फर्कन्छन ।

माइती भान्ज पक्ष वीच कुरा मिली सके पछि केटा केटी वीच टिकाटालो हुन्छ । भोज भतेर खुवाउँछन् । त्यस पछि कुखुराकरै गर्न माइतमा केटाको अभिभावकहरु जान्छन । माइतीहरु संग सल्लाह गरी माइती मान्ने कुराको दिन तोक्छन । दिन तोकिसकेपछि माइती मान्ने चरण देखी पाइला फर्काउने चरण सम्म मागी विवाहको तरिका जस्तै नै अपनाउँछन ।

५.७ विधुर/विधवा विवाह

श्रीमान/श्रीमतीको मृत्यु भईसके पछि पुनः विवाह गर्नु नै विधुर/विधवा विवाह हो । मगर जातिमा यस प्रकारको विवाह परम्परागत रूपले चल्यै आएको छ । यहाँको मगर समुदायमा स्वास्नी मरेको लोग्ने मानिसले दोस्रो विवाह गर्न सामाजिक बन्देज छैन । उसले मागी, प्रेम, चोरी सबै खालको विवाह गर्न पाउँछ । बच्चा बच्ची भएर स्वास्नीको मृत्यु भएमा माइतीले दिएको दाइजो, सरसामानहरु स्वास्नीकै माइतीले टिपोट गरेर राख्छन । बच्चा बच्ची ठुला भएपछि त्यो सबै कुराहरु छुट्टाएर दिन्छन । जुन पछिको श्रीमतीले पाउँदैनन् ।

विधवा विवाह पनि विधुर विवाह जतिकै प्रचलनमा छ । लोग्नेको मृत्यु भईसके पछि विधवा जवान छ भने उसले अर्को व्यक्तिसँग पुनः विवाह गर्न पाउँछे । माइतीको सल्लाह र आफ्नै इच्छाले फेरी विवाह गर्न सक्छे । यदि विधवा महिलाको बच्चा बच्ची भएमा माइतीले दिएको दाइजो सरसामानहरु टिप्पणी गरी माइती र भलादमीहरुले राख्दछन । त्यो टिप्पणी बमोजिम सम्पूर्ण कुराहरु बच्चाले पाउन सुरक्षित गरिन्छ । साथै विधवा महिलाले विवाह गरेर जाँदा पहिलाको श्रीमानको घरबाट कुनै पनि सामान लैजान पाउँदैनन् ।

५.८ जारी विवाह

अर्काकी स्वास्नीलाई भगाई गरिने विवाह जारी विवाह हो । यस प्रकारको विवाह मगर समाजमा कहिँ कतै मात्र देख्न सकिन्छ । केटा केटीको उमेर नपुगी अविभावकले मागेका र साईमासा राखेको र पछि केटीको अरुसंग विवाह भएमा केटीले पहिलेका साइमासा फिर्ता गर्नु पर्छ । यदि विवाह नै भईसकेर पछि अर्को संग विवाह भएमा पहिलाको लोग्नेले बनाईदिएको गरगहना र नगद फिर्ता गराइदिनु पर्छ । साथै जारी वापत ३/४ हजार तिर्नु पर्छ । यस प्रकारको विवाहलाई राम्रो मानिँदैन । यसरी जारी विवाह भएमा केटीको पहिलेको लोग्नेले जारी थाप्न आफ्नो भाई समुहलाई लिएर जान्छ र जारी तिरेको नगदबाट केही

भाईकोषमा राख्दछन् र अरु पैसा केटाले नै राख्दछ । यस प्रकारको विवाह अध्ययन क्षेत्रमा एक जनले मात्र गरेको पाईयो

५.९ विवाहमा विभिन्न व्यक्तिहरुको भुमिका

मगर समाजमा विवाह सम्पन्न गर्दा विभिन्न व्यक्तिहरुले आ-आफ्नै भुमिका निभाउने गर्छन् जुन निम्न छन् -

५.९.१ जैसी

विवाह सम्पन्न गर्दा जैसीको महत्वपूर्ण भुमिका हुन्छ जैसी विना विवाह सम्पन्न हुन सक्दैन । विवाह गर्दा दुलही भित्र्याउने देखी लिएर पाईला फर्काउँदा सम्म जैसीको आफ्नै भुमिका हुन्छ । दुलही भित्र्याउँदा सँगारमा गोवर थाप्ने टिकाटालो गराईदिने फूलमाला, मन्त्र जप्ने, समय, घडी, पला, सायत, दिन हेर्ने, माइती सँग कुरा मिलाउने माइतीलाई बुझाउने सामानमा कमी भएमा वा दुलहीले लगाउने कपडामा केही कमजोरी भएमा दण्ड तिर्ने (जुन पछि दुलाहाले नै तिर्दछ), माइती मान्नजाँदा सवै जन्तीहरु जैसीको जिम्मामा नै जान्छन् ।

५.९.२ भान्ज

भान्ज भन्नाले दुलाहा पक्षको भान्ज हो । भान्जले माइतीहरुको विवाहमा बढि मात्रमा काम गर्नु पर्दछ । माइतीलाई बुझाउन चाहिने सामानहरु (राँगा, बोका, सुँगुर, पिठो, चामल, रक्सी) खोज्ने, जन्तीलाई खाना तयार गर्ने, माइती मान्न जाँदा पोका बोक्ने, माइतीले दिएको दियात र मान्द्रो नचाउने नल्मे बोलाउने जस्ता काम गर्नु पर्दछ । घरमा केही अवसर वा विवाह भएमा विशेष गरेर भान्जालाई काम लगाउने चलन छ ।

५.९.३ नल्मे

विवाहमा नल्मेहरु ९/१० जना हुन्छन् । नल्मे दुलहीको दिदी, बहिनी फुपू र साथीहरु हुन्छन् । विवाहमा नल्मेहरु दुलहीको साथी बस्नु पर्दछ । माइतीलाई बुझाउने सामानहरु तयार गर्दा सहयोग गर्ने, जन्तीहरु माइतबाट फर्किने वेलामा लगाई दिने फूलमाला, पगरी (जंगल र चोयालाई बटारेर त्यसमा फूलहरु राखी गोलो परिएको जुन जैसी, भान्ज, दमाई लगायत सवै जन्तीहरुलाई लगाईदिन्छन्) तयार पार्ने, जन्तीलाई रक्सी, मासु, खाना खुवाउने र जन्तीसँग नाच्ने काम गर्दछन् ।

५.९.४ मन्ड्याउली

मन्ड्याउली केटा/दुलाहाको दिदी बहिनी, फूपु गरी २/४ जना हुन्छन । दुलहीले बाटोमा फाल्ने खाजा मन्ड्याउलीले बोक्नु पर्दछ । यसका साथै पोका तयार पार्ने, जन्ती सँग नाच्ने काम गर्छन ।

५.९.५ भाई समुह

भाई समुहले भाई समुहका कुनै सदस्यको विवाह हुँदा सवैले रक्सी र रोटी केही मात्रामा जम्मा गरी सहयोग गर्नु पर्दछ । साथै विवाहमा जन्तीलाई खाना पकाउने, खुवाउने, माइती मान्न जाँदा सहयोग गर्नु पर्दछ । यसबाट मगर समाजमा विवाहले सामाजिक एकता कायम राखेको देखिन्छ ।

५.१० विवाहमा मद्यपानको महत्व

मगरको विवाहमा मध्यपान अनिवार्य चाहिन्छ । मद्यपान विना विवाह हुन सक्दैन । भोज खुवाउँदा सवैलाई जाँड, रक्सी र मासु खुवाउनु पर्छ । केटी माग्ने चरण देखी पाईला फर्काउने चरण सम्म मद्यपान अनिवार्य चाहिन्छ । माइती मान्नु भनेको माइतीलाई रक्सी, मासु र रोटी खुवाउनु जस्तै हो । मद्यपान विना विवाह सम्पन्न गर्न सकिन्छ कि सकिँदैन भनि सोध्दा उत्तरदाता नरबहादुर घर्ति मगर भन्नु हुन्छ “खै पहिले देखी नै चल्दै आएको संस्कार कसरी हटाउन सकिन्छ र ? मध्यपान विनाको विवाह त के विवाह भन्ने र ? तर मद्यपानको प्रयोगको मात्रालाई कम गर्न सकिन्छ” । यसरी मद्यपानको प्रयोग भएता पनि भै-भगडा गर्ने र काममा बाधा पुऱ्याउने जस्ता काम भएको पाईदैन ।

अध्याय - छ

मगर विवाह संस्कृतिमा आएको परिवर्तन र यसका कारणहरू

अध्ययन क्षेत्रका मगरहरूले परम्परागत रूपमा जसरी जीवनलाई अगाडि बढाउन जन्म अवस्थादेखि मृत्यु अवस्था सम्म निश्चित तौरतरिका अनुसार संस्कारहरू गर्दै आएका थिए । ति संस्कार गर्ने तरिकामा फरकपनहरू देखिन थालेको पाईन्छ । समाज सँधै एउटै अवस्थामा रहिरहन सक्दैन यो परिवर्तनशील छ । समाजमा आउने परिवर्तनले त्यसै समाजमा भएको मगर जातिहरूको संस्कारहरूमा परिवर्तन आउनु स्वभाविक प्रकृया पनि हो । सामाजिक संस्कारहरूको विस्तार र परिवर्तन अनुसार यहाँका मगरहरूको विवाह संस्कारमा पनि परिवर्तन आएको छ । यसरी परिवर्तन आउँदा विभिन्न कारणहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ।

विवाह संस्कारमा परिवर्तन आउनुका कारणहरूमा आधुनिकताको विकास र पाश्चात्य प्रभाव, घरबाहिरका कार्यमा संलग्न पेशा, शिक्षा, व्यापार, रोजगार आदिमा गतिशिलता बढ्नु, सामाजिक हेलमेल बढ्नु, अन्तरसम्बन्धको दायरा फराकिलो हुनु, शिक्षाको विकास, राजनीति यातायात र सञ्चारको विकास हुनु, परम्परागत मान्यता, व्यवहार र प्रचलनमा पुर्नमूल्यांकन हुनु, जातिय व्यवस्था कमजोर बन्दै जानु, मानविय दृष्टिकोणमा परिवर्तन आउनु, महिलाको स्थितिमा सुधार आउनु र माओवादी आन्दोलन आदि प्रमुख कारण देखिन्छन् ।

मगर विवाह संस्कारमा निम्न परिवर्तन आएको देखिन्छ

६.१ मागी विवाहमा आएको परिवर्तन

मागी विवाह मगर जातिमा बढी प्रचलनमा रहेको छ । यस प्रकारको विवाहमा पहिले विशेष गरेर मामाको छोरी लाई नै मागेर विवाह गर्दथे भने अहिले मामाको छोरी सँग नै विवाह गर्नुपर्छ भन्ने छैन । केटा र केटी बीच मन मिलेमा आफ्नो गोत्यार र नाता बाहेक अरुसँग विवाह गर्दछन् । पहिला विवाह हुनु भन्दा अगाडि केटा र केटीको भेट गराईदैनथ्यो । अभिभावक हरु बीच कुरा मिलेमा सानै उमेरमा केटीलाई मागी विवाह गराईन्थ्यो । तर हाल मागी विवाह गर्दा अविभावकको विचारलाई प्रमुखता नदिई केटा केटीको विचारलाई महत्व दिइ उनीहरूले एक अर्कालाई मन पराएका वा उनीहरू बीच माया प्रेम रहेको थाहा भएमा

मात्र अभिभावकले विवाहको कुरा चलाउँछन् । पहिला केटी माग्दा घरको काम गर्न जान्ने, जग्गा जमिन र धन सम्पत्ति बढी भएको केटी हेरी विवाह गराईदिन्थे भने हाल पढे लेखेको, जागीर भएको, आर्थिक स्थिति राम्रो भएको र सामाजिक बानी व्यवहार राम्रो भएको केटाकेटीलाई हेरी परिपक्व उमेरमा विवाह गर्ने चलन छ । पहिले केटी माग्नु जाँदा केटीलाई साइमासा दिईन्थ्यो भने अहिले केटीले साइमासा राखेको दिनमा नै भित्र्याइन्छ । यसमा पहिला केटीको उमेर सानो हुन्थ्यो र साइमासा राखिएको धेरै समय पछि भित्र्याउँथे भने अहिले विवाह गर्ने उमेर पुगेको वेलामानै माग्ने भएकाले साइमासा राखिएको दिनमानै वा केहि दिन पछिनै भित्र्याउँछन् । पहिला विषेशगरेर वैशाख, मंसिर र माघमा मात्र विवाह गर्दथे भने अहिले जुन महिनामा मन लाग्छ त्यहि महिनामा गर्दछन् वैशाख, मंसिर र माघ कुनै पर्दैन । पहिला कुखुराकरै गरीसकेपछि साइमासा तेने गर्नु पर्दथ्यो भने अहिले साइमासा तेने काम गर्दैनन् । किन भने कुखुरा करै गरेको दिनमा नै दिन मागी माइती मान्ने कुराहरु मिलाउँछन् । पहिले घर भित्र दुलही भित्र्याउँदा बन्दुक पड्काइन्थ्यो भने अहिले त्यो कार्य गरिँदैन । माओवादी द्वन्द्वकालमा बन्दुक पड्काउन नपाउने भएदेखी यो चलन हटेर गएको देखिन्छ । पहिला माइती लाई १५०० रुपैया चार तिर्नु पर्दथ्यो भने अहिले त्यो तिर्नु पर्दैन । यसबाट छोरी भान्जालाई पैसा तिर्न लगाएर किन बढी खर्च गराईदिने भनी विवाहमा लाग्ने खर्चमा कमी गर्दै लगेको देखिन्छ भने माइती पक्षको भाई समुहको आर्थिक कोष कमजोर बन्दै गएको देखिन्छ । यस प्रकारको विवाहको अवधि लामो हुने भएकोले धेरै समय र खर्च हुन्छ भने अहिले कम समय भित्र सम्पन्न गर्दछन् । पहिला दुलही भित्र्याउने बेलामा दुलाहाका बाबु आमा बाहिर गई लुक्दथे भने अहिले लुक्दैनन् । भक्त बुहारी आउँदा खुशी भएर बस्न छोडेर कहाँ लुक्न जाने भनी भित्रै बस्दछन् । यसमा परम्परागत तर्कहीन कुरामा चेतनाको कारण विश्वास गर्न छोडको देखिन्छ । पहिला पाइला फर्काउने चरण माइती मानेर घरमा आइपुगेपछि अर्को दिन जान्थे भने अहिले माइती मान्न गएको भोली पल्टको दिनमा माइतीको घरदेखी वर सम्म आएर केही समय बसी पाइला फर्काउने भनी फर्केर जान्छन् र त्यसै दिनमा घरमा आउँछन् र सबैकाम सिध्याउँछन् । पहिला नल्मे बोलाउँदा माइतीको भाई समुहका केटीको सबै दिदी बहिनी र फूपूहरुलाई बोलाउँथे भने अहिले केटीको नजिकका दिदी बहिनी र फूपूलाई मात्र बोलाईन्छ । पहिला विवाह उत्सवमा दमाईहरुले बजाएको बाजाको तालमा र दोहोरी गाएर नाच्थे भने अहिले बाजाको ताल र

दोहोरी भन्दा क्यासेट बजाएर नाच्ने चलन बढ्न थालेको छ । यसरी यहाँका मगर जातिहरूको मागी विवाह संस्कृतिमा परिवर्तन आउन थालेको पाईन्छ ।

६.२ प्रेम विवाहमा आएको परिवर्तन

यस प्रकारको विवाहले आजभोली मगर समाजम लोकप्रियता पाउँदै गएको छ । पहिले यस प्रकारको विवाहलाई अभिभावक हरूले त्यति राम्रो मान्दैनथे । यस प्रकारको विवाह गर्दा केटा र केटी मेलापात जाँदा, चाडपर्व उत्सव आदि ठाउँ बाट भागेर केही दिन अन्यत्रै लुकी विहे गर्दथे भने अहिले अन्यत्र गई लुक्नु पर्दैन । केटा र केटीको बीचमा प्रेम बसिसके पछि केटाले केटीलाई भगाई आफ्नो घरमा लगी भित्र्याउँछन् । पहिलाको जस्तो अभिभावकले छुट्टयाउने प्रयास गर्दैनन् । व्यक्तिगत स्वतन्त्रता, पारिवारिक नियन्त्रणमा कमी आएको कारणले मागी विवाह धेरै समय लाग्ने, खर्चिलो भएकोले पनि प्रेम विवाह बढेको पाईन्छ । त्यस्तै अन्य समुदाय सँग घुलमिल, पढाई, व्यापार र रोजगारको सिलसिलामा गाउँभन्दा टाढा गई त्यहाँको बाह्य संस्कृति सँग परिचित हुनु आधुनिकिकरण, यातायात र सञ्चारको विकास आदि कारणहरूले गर्दा प्रेम विवाहमा परिवर्तन आउन थालेको पाईन्छ ।

६.३ चोरी विवाहमा आएको परिवर्तन

मगर जातिमा चोरी विवाह गर्ने चलन पनि थियो । यस प्रकारको विवाह गर्दा केटीको इच्छा नभएपनि केटाले मन पराएमा केटीको इच्छा नबुझीकनै जबरजस्ती तानेर भित्र्याउने गर्दथे भने विशेष गरी द्वन्द्वकालमा त्यसरी विवाह गर्नखोज्ने केटा पक्षलाई माओवादीहरूले कारवाही गर्न थाले देखि यस प्रकारको विवाह गर्न छोडेका छन् । माओवादीको सूझावलाई यहाँका मगरहरूले पनि शिक्षा र चेतनाको विकासका कारण सही ठानी यसप्रकारको विवाह लाई नराम्रो मानी छोडेको देखिन्छ । चोरी विवाहमा परिवर्तन आउनुको मुख्य कारण माओवादी प्रतिबन्ध नै हो । त्यसको साथमा सामाजिक चेतना र शिक्षाको विस्तारलाई पनि मानिन्छ ।

६.४ विधुर/विधवा विवाहमा आएको परिवर्तन

यस प्रकारको विवाह मगर जातिमा पहिले देखिनै चल्दै आएको छ । यसप्रकारको विवाह गर्दा पहिला महिला विधवाले विधवा भएको केही वर्ष पछिमात्र विवाह गर्थिन भने अहिले जतिखेर

मन लाग्यो त्यति खेरनै गर्ने गरेको पाईन्छ । हाल यस विवाह लाई सामान्य रुपमा हेरी सामाजिक मान्यता दिइएको पाईन्छ।

६.५ जारी विवाहमा आएको परिवर्तन

यस प्रकारको विवाह मगर समाजमा प्रचलित छैन । अध्ययन क्षेत्रमा एक जोडी ले मात्र जारी विवाह गरेको पाइयो । यसप्रकारको विवाहलाई समाजले राम्रो मान्दैन । जारी तिर्दा धेरै खर्च लाग्ने र नराम्रो दृष्टिले हेरिने भएकोले हाल यो विवाह गरेको पाईदैन ।

६.६ विवाह सँग सम्बन्धित अन्य पक्षमा आएको परिवर्तन

६.६.१ उमेरमा आएको परिवर्तन

पहिले घरको काममा सघाउनको लागि सानै उमेर मा (१४-१५ वर्ष) विवाह गरिन्थ्यो भने हाल १८ देखि २०-२२ वर्ष सम्मको उमेरमा विवाह गर्ने गरेका छन् । अन्य समुदाय सँग घुलमिल, अध्ययनमा समय दिने, केटा केटीलाई ढिलो विवाह गर्नु पर्छ भन्ने चेतनामा विकास र शिक्षाको विस्तारको कारणले पहिलेको तुलनामा ढिलो विवाह गरेको पाइन्छ ।

६.६.२ भान्जको भुमिकामा आएको परिवर्तन

विवाह गर्दा पहिला धेरै काम भान्जा ले गर्नु पर्दथ्यो भने अहिले दियाँत र मान्द्रो नचाउने काम बाहेक अरुकाम गर्नु नै पर्छ भन्ने छैन ।

६.६.३ जन्तीको संख्यामा आएको परिवर्तन

पहिले विवाहमा जन्ति जाँदा ४०-४५ जना सम्म जाने गरेकोमा अहिले २०-२५ जना मात्र जाने गरेको पाइन्छ । यसमा पहिला नलमे र मन्ड्याउली बोलाउदा सबै लाई बोलाइन्थ्यो भने अहिले नजिकको आफन्तलाईमात्र बोलाउने गरेका छन् । यस बाट जन्तिको संख्यामा कमी आउनुका साथै खर्चमा केहि कमी आएको छ ।

६.६.४ जोडी छान्ने अधिकारमा आएको परिवर्तन

पहिले विवाह गर्दा सम्पूर्ण कुरा अभिभावकको इच्छा र सल्लाह अनुसार हुन्थ्यो भने अहिले केटा केटीले एक अर्कालाई मन पराएपछि उनीहरुको इच्छा अनुसार मात्र विवाह गर्ने गरेको

पाईन्छ । यसरी जोडी छान्दा अभिभावक भन्दा केटा केटीको निर्णय र ईच्छालाई महत्व दिंदै गएका छन् ।

६.६.५ खर्चमा आएको परिवर्तन

पहिले विवाहका सबै चरणहरू सम्पन्न गर्दा धेरै खर्च हुन्थ्यो भने माओवादी जनआन्दोलन को समयमा जनवादी विवाह गर्न प्रचार प्रसार गरि विवाहमा हुने फजुल खर्च, भोज भतेर मद्यपान आदि जस्ता कुरामा प्रतिबन्ध गर्ने प्रयास गरेकोले त्यसवेलादेखि विवाहमा लाग्ने खर्चमा कमी आएको थियो तर अहिले केहि मात्राले परम्परागत संस्कार लाई बचाई राख्ने नाममा र आफ्नो हैसियत उच्च देखाउने मनसायले धेरै खर्च गर्न लागेको देखिन्छ । यसरी द्वन्दकालमा भन्दा बढि खर्च गर्न थाल्नुमा परिवर्तित समय, महंगी, वैदेशिक रोजगार र अन्य रोजगारबाट आर्थिक लाभ गरी पहिलेको भन्दा पैसा बढि हुनुले खर्चमा परिवर्तन हुदै आएको पाईन्छ ।

६.६.६ भौगोलिक दुरीमा आएको परिवर्तन

पहिले विवाह गर्दा आफ्नै वडा वा गाविस भित्र वाटै गर्ने गर्थे भने अहिले अध्ययनको लागि बाहिर गएर यातायात, संचारको विकास, व्यापार, रोजगारको सिलसिलामा टाढा टाढा जानुले उतैको समाजमा घुलमिल हुन गई गाविस र जिल्ला बाहिर बाट केटाहरूले विवाह गर्दछन् भने त्यसरीनै विवाह गरी जाने गरेकोले विवाह गर्ने भौगोलिक दुरीमा टाढा सम्मको समाजसँग सम्बन्ध रहन आएको छ ।

६.६.७ मद्यपानमा आएको परिवर्तन

पहिला माइती मान्दा माइती पक्षका आफन्तीहरू सबैलाई पोका लग्नुपर्थ्यो र माइतीहरूले पनि प्रत्येक व्यक्तिलाई तोकेर ४/५ धानी रक्सी ल्याउन लगाउँथे भने अहिले माइतीका केही नजिकका आफन्तीलाई मात्र र आफै थोरैमात्रामा ल्याउन लगाउँछन् । यसरी तुलनात्मक रूपमा पहिलाको भन्दा कम मद्यपान प्रयोग गर्दै आएका छन् ।

यसरी परिवर्तित समय अनुरूप मगरहरूको परम्परागत विवाह संस्कारमा परिवर्तन आउनु स्वभाविक प्रकृत्या हो । आधुनिकीकरण, शहरीकरण, शिक्षा, यातायात, सञ्चार वैदेशिक रोजगार आदिको विकासले गर्दा मगरहरू गाउँदेखि बाहिर गई अध्ययन, व्यापार व्यवसाय र

रोजगारी को अवसर पाएकोले अन्यत्रको समाज र सँस्कृतिको सम्पर्कमा आई तिनीहरूको चेतनामा विकास भई विवाह भविष्य सँग जोडिएको हुन्छ, त्यसकारण जोडी छान्दा इच्छा र विचार मिल्ने सँग उमेर पुगेपछि मात्र गर्नुपर्छ भन्ने चेतना युवा युवतीहरूमा आउनु, अभिभावक हरूले पनि छोरा छोरीको इच्छा र चाहनालाई प्राथमिकता दिनु, महिलाहरूको स्थितिमा सुधार आउनु र विवाहलाई हेर्ने मानवीय दृष्टिकोणमा परिवर्तन आउनुले परम्परागत विवाह संस्कारमा परिवर्तन आएको देखिन्छ, साथै माओवादी जनयुद्धका कारण विवाह लगायत सम्पूर्ण मगर संस्कारहरूमा परिवर्तन ल्याउन प्रयास गरेको पाईन्छ । चोरी विवाह, जारी विवाह, बाल विवाह र विवाहमा हुने फजूल खर्च र जाँड रक्सी आदिको प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्ने प्रयास गरेकोले परम्परागत विवाह संस्कारमा परिवर्तन ल्याउन थप मद्दत पुर्‍याएको देखिन्छ ।

अध्याय - सात

सारांश र निष्कर्ष

नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न जाति र जनजातिहरू मध्ये मगरजाति एक प्रमुख जाति हो जसको नेपाली समाजमा आफ्नै परम्परागत भाषा, धर्म, संस्कृतिहरू प्रचलित छन् । नेपालको विभिन्न ठाउँहरूमा छरिएर बसेका मगरहरूको भौगोलिक विकटताको कारण र अन्य जाति सँगको सम्पर्कको कारणले गर्दा परम्परागत संस्कारमा केही भिन्नतारहेको पाईन्छ ।

यस अध्ययनमा रोल्पा जिल्ला उवा गाविस वडा नं. ६ ठूलो गाउँमा बसोबास गर्ने मगर जातिको विवाह संस्कृति र त्यसमा आएको परिवर्तनको कारणलाई अध्ययन गरिएको छ । यस गाउँमा मगरहरूको बाहुल्यता रहेको छ । यहाँका मगरहरूले आफ्नै परम्परागत मूल्य, मान्यता, भाषा, धर्म संस्कृति अनुसार आफ्नो जीवनलाई अगाडी बढाउँदै लगेका छन् । यहाँका मगरहरूको मुख्य पेशा कृषि हो भने वैदेशिक रोजगार र व्यापारमा पनि संलग्न हुँदै गएका छन् । आर्थिक अवस्था मध्यम खालको छ भने शिक्षा क्षेत्रमा अशिक्षितको संख्या बढि रहेको छ । सबैले मातृभाषा मगर खाम भाषा बोल्दछन् । प्राय जसो संयुक्त परिवारमा बस्ने मगरहरूले हिन्दु धर्म मान्ने भनिएतापनि हिन्दु धर्म नियम अनुसार चलेको पाईदैन । परम्परागत सिमे, भूमे, पित्त र पूजा गर्ने र धामी भण्डीमा विश्वास गर्ने गरेको पाईन्छ । स्वास्नी मान्छेले गुन्यू, चोली, लुङ्गी, ब्लाउज, गादो, रुमाल, र गहनामा फूली, ढुङ्गी, मारवाडी, बुलाकी, तिलहरी, माला, चुरी, रिड लगाउँछन् भने पुरुषहरूले कमिज, जाईकोट, टनेभोटो, पटुका, टोपी, छडके, हाफपाईन्ट र कम्मरमा खुकुरी भिर्दछन् । खानपिनमा आटो, ढिंडो, रोटी, आलु, भात, मकै भटमासको खाजा, साग, सिस्नो, सुकाएको साग, सिन्की, मासु र जाँड रक्सी मुख्य हुन् । मुख्य चाडपर्वमा साउने संक्रान्ति, माघे संक्रान्ति, दशैं तिहार हुन भने पित्त पूजा, सिमे भुमे पूजा, बराह देवताको पूजा गर्दछन् । यसरी पित्त पूजा गर्दा प्रत्येक वर्ष कार्तिक महिनाको लक्ष्मी पूजाको दिनमा भाई समूहका सबैजना जम्मा भइ गर्दछन् । यसबाट सामूहिकता र आफ्नोपनको भावना विकास भएको पाईन्छ । पाहुनालाई मिठो खानेकुरा, जाँड रक्सी र मासू खान दिई सम्मान गर्दछन् । यसरी

पाहुनालाई सम्मान गर्ने देखि लिएर विभिन्न चाडपर्व, पूजा गर्दा, जन्म, मृत्यु र विवाह संस्कार सम्पन्न गर्दा जाँड रक्सी र मासु अनिवार्य चाहिन्छ ।

यहाँका मगरहरूले महिला गर्भवती भएको बेलादेखि त्यस घरलाई अशुद्ध मान्दछन् र बच्चा नजन्मँदा सम्म सबै किसिमका पूजाहरू गर्दैनन् । बच्चा जन्मे पछि तीन दिनमा न्वारान गरी त्यस बच्चा र घरलाई चोख्याउँछन् । न्वारानको दिनमा छिमेकीलाई भोज खुवाउँछन् । पन्ध्र-सोह्र दिनपछि बच्चालाई राम्रो दिन हेरेर घर बाहिर निकाल्छन् । केही दिनपछि मावली घरमा पसाल्न लग्छन् । दुई तीन वर्षमा बच्चाको छेवर गरी जन्म संस्कार सम्पन्न गर्दछन् । त्यस्तै मृत्यु संस्कारमा मान्छे मरिसकेपछि बिपे बाजा बजाएर आफन्ती हरुलाई बोलाउँछन् । त्यसपछि लाशलाई डाँडामा लगी कसैले गाड्छन् भने प्राय जसोले जलाउँछन् । लाश जलाउन जाँदा महिला पुरुष सबै घाट सम्म जान्छन् । कामीले बाटो उचाल्नु पर्छ भने दमाईले बाजा बजाउनु पर्छ । लाश जलाएर फर्किने बेलामा मृतकको छोरोलाई खोलामा कपाल खौरिदिन्छन् र पहिला तीन दिन र सात दिनमा सभा (शुद्धी) गर्ने गरेकोमा अहिले एकैदिनमा सभा गरी चोख्याउँछन् । आफन्ती हरुलाई राँगा बोका वा सुँगुर काटेर भोज खुवाउँछन् । राती भाँक्री बसी मृत्यु संस्कार सम्पन्न गर्दछन् । यसरी मगर हरुले प्रत्येक संस्कार गर्दा समजमा एकले अर्कालाई सघाउने गर्दछन् ।

यहाँका मगर जातिले परम्परागत मूल्य मान्यता र प्रचलन अनुसार विवाह सम्पन्न गर्दछन् । परम्परागत मागी विवाह मगरहरूले हालसम्म अवलम्बन गर्दै आएका छन् । मागी विवाह गर्दा विशेष गरी मामा चेली फूपू चेला बीचमा विवाह गर्दछन् । यसरी विवाह गर्दा अभिभावकहरू वा नजिकका आफन्ती मार्फत केटी माग्न लगाईन्छ त्यस पछि राम्रो दिनहेरी दुलहीलाई भित्र्याइन्छ । दुलही भित्र्याइसकेपछि दिन मागी माइती मान्न जान्छन् । माइतमा माइतीहरूले सम्मानका साथ स्वागत गर्दछन् । जन्तीहरू माइतमा एक रात बसी फर्कन्छन् । माइतबाट फर्किएको एक दिनपछि पाइला फर्काउन माइतीमा गएर फर्किएपछि विवाह संस्कार सम्पन्न हुन्छ ।

मागी विवाह गर्दा मामाको छोरीलाई विवाह गर्ने चलन छ । तर अन्य समाज संस्कृति सँगको सम्पर्कमा आएर मामाको छोरी बाहेक अन्यत्रको केटी सँग विवाह गर्दै गएका छन् । त्यस्तै पहिला अध्ययन, व्यापार, व्यवसाय, यातायात र सञ्चार

आदिको विकास नभएकोले नजिक आफ्नै जातिमा, वडा र गाविस भित्रबाट मात्र विवाह गर्दथे भने अहिले आधुनिकीकरण, देशको विकास र परिवर्तित समय अनुसार आफ्नै जीवनलाई पनि परिवर्तन गर्दै जाँदा टाढा टाढा सम्मको आफ्नो जात बाहिर पनि विवाह गर्न थालेका छन् । शैक्षिक विकासको कारणले र अरुजाति सँगको घुलमिलले गर्दा अन्तरजातीय विवाह पनि गर्दै गएका छन् यद्यपि पुराना बुढापाकाहरु अन्तरजातीय विवाहलाई राम्रो मान्दैनन् जातीय चेतनाले परम्परागत मूल्य मान्यता र संस्कृतिहरुको पुनर्मूल्यांकन गर्न लागेको पाइन्छ । जसबाट परम्परागत विवाह संस्कारमा अपनाइने लामो प्रकृत्यालाई व्यवस्थित र कम खर्चले बनाउने प्रयास गरी तीन चरण (केटी मान्ने, भित्र्याउने र माइती मान्ने) मै सिध्याउने गरेका छन् । सानो उमेरमा गरिने मागी विवाह लाई निरुत्साहित गरी परिपक्व उमेरमा आफ्नो इच्छा र चाहना अनुसार जोडी छनौट गरी अभिभावकहरुको सहमतिमा विवाह गर्न थालेका छन् । माओवादी जनयुद्ध कालमा मागी विवाह, जारी विवाह, बहुविवाह, विवाहमा हुने बढी खर्च र मद्यपानलाई रोक्ने प्रयास गरी जनवादी विवाह गर्न प्रेरित गरेकोले त्यस समयमा विवाहमा लाग्ने खर्च, मद्यपानमा कमी आएतापनि आफ्नो परम्परागत संस्कृति लाई कायम राख्ने नाममा र समाजमा आफ्नो हैसियत उच्च देखाउने मनसायले बढी खर्च गर्न थालेका छन् । अर्कोतिर देशको महङ्गीले गर्दापनि खर्चमा वृद्धि हुन गएको देखिन्छ । त्यस्तै भान्जालाई धेरैकाम गर्न नलगाई दियाँत र मान्द्रो नचाउन मात्र लगाइएको पाइन्छ । माइती मान्दा चार बापत १५०० तिर्नु पर्दथ्यो भने त्यो चलन अहिले हटेर गएको छ । जसबाट भाइसमुहको आर्थिक कोष कमजोर हुँदै गएको छ ।

मगर जातिमा सबै भन्दा बढी प्रचलन मा रहेको मागी विवाह लाई छोडी हाल प्रेम विवाहलाई अपनाउदै गएको देखिन्छ । मागी विवाहमा सईमासाको बढी महत्व हुन्छभने प्रेम विवाहमा त्यसलाई खासै महत्व दिदैनन् । तर जुनसुकै प्रकारको विवाह गरेता पनि माइती मान्ने चरण देखि पाइला फर्काउने चलन सम्म एउटै प्रकृत्या हुन्छ । मागी विवाहमा अभिभावकको इच्छा अनुसार गर्ने भएकोले पछि केटा केटीको बिचमा विचार नमीलेमा सम्बन्ध विच्छेद हुने सम्भावना हुन्थ्यो भने प्रेम विवाह मा एक अर्का लाई नबुभेरे हतारमा विवाह गरेमा पनि सम्बन्ध विच्छेदको सम्भावना देखिएता पनि सम्बन्ध विच्छेद भएको खासै पाईदैन, भएता पनि आपसी सहमतिमा छुट्टिन्छन् । मागी र प्रेम विवाह बाहेक

विदुर/विधुवा विवाह र पुनःविवाह गर्ने प्रचलन पनि छ । जसलाई मगर समाजमा सामाजिक मान्यता दिएको पाईन्छ । त्यस्तै चोरी र जारी विवाह पहिला प्रचलन भएता पनि हाल देखिदैन । त्यस्तै बहुविवाह लाई नराम्रो दृष्टिले हेर्ने गर्दछन तापनि कहीकतै गरेको पाईन्छ ।

निष्कर्ष

यहाँका मगर जातिहरुको परम्परागत सामाजिक, साँस्कृतिक विशेषताहरु छन् । समयको विकासक्रम सँगै सामाजिक साँस्कृतिक मूल्य मान्यताहरुमा परिवर्तन हुँदै गएको छ । जसमा जन्म, मृत्यु र विवाह संस्कारमा अपनाईने विधि र प्रचलनहरुमा परिवर्तन हुँदै आएका छन् । यी संस्कारहरु लगायत मेला, जात्रा, चाडपर्व आदि कार्यहरुमा पहिला बढी सामुहिकता हुन्थ्यो भने अहिले त्यसमा कमी आएको छ । मगर समाजको आर्थिक, साँस्कृतिक, धार्मिक र राजनैतिक क्षेत्रमा जनयुद्धका कारण धेरै प्रभाव परेको छ । जनयुद्धले गुणात्मक रुपमा यहाँको मगरहरुको राजनैतिक र शैक्षिक चेतनामा विकास भएको छ । विगतको भन्दा नयाँ विषयमा छलफल गर्ने तथा विश्लेषण गर्ने गरेको पाईन्छ । आफ्ना परम्परागत सामाजिक साँस्कृतिका राम्रा पक्ष र सुधारका पक्षमा व्यक्तिगत र सामुहिक रुपमा छलफल हुन्छ र शिक्षालाई बढी महत्व दिन लागेको पाईन्छ । त्यसकारण आउँदा केही वर्षमा यिनीहरुको समाजमा सकारात्मक विकास हुने सम्भावना देख्न सकिन्छ भने धेरैजसोले आर्थिक पक्षलाई मात्र बढी महत्व दिँदै गएकोले सामुहिकता र सहयोगको भावनामा कमी हुनगई व्यक्तिवादी सोचाई बढ्दै गई परम्परागत संस्कारहरुमा र सामुहिकताको भावनामा पनि कमी हुँदै जाने देखिन्छ । त्यसैले मागी विवाह संस्कार लाई नयाँ पुस्ताले फन्कटिलो र लामो समय लाग्ने भनी त्यति रुचि नदिईएकोले यसमा कमी आई प्रेम विवाह ले प्राथमिकता पाउँदै गएको छ । मामा चेली फूपू चेला बीचको विवाहलाई त्यति महत्व दिएको पाईदैन । त्यसैले मामाको छोरी लाई रोजी रोजी विवाह गर्ने भन्ने भनाईको महत्व कम हुँदै गएको छ ।

मगर समाजमा विवाह सम्पन्न गर्दा लाग्ने खर्चमा कमी ल्याउनु पर्दछ । विवाह सम्बन्धि आधुनिक धारणाको विकास गर्नु पर्दछ । विवाह गर्दा लाग्ने लामो समय र अनावश्यक खर्चमा नियन्त्रण गर्नु पर्दछ । भोज भत्तेर जाँड रक्सी आदि विवाह का आवश्यक कुराहरु भएतापनि अनावश्यक दुरुपयोग गर्नबाट सचेत गराउनु पर्दछ । जारी विवाह, चोरी विवाह,

बहुविवाह जस्ता प्रथा लाई निरुत्साहित गरी केटा केटीको इच्छा र अभिभावक को सहमति बाट विवाह गर्ने परम्परा बसाल्नु पर्दछ । विवाह संस्थालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा समय अनुसार सुधार गर्दै लैजानु पर्दछ भने अर्कोतिर परम्परादेखि मान्दै आएका प्रचलित र आवश्यक कुराहरुलाई भावी पिढी सम्म पनि संरक्षित गरीराख्नु आजको आवश्यकता हो । त्यस्तै आधुनिकता र प्रविधिको विकासको नाममा तिहारमा नाच्ने परम्परागत सिंगारु नाचलाई बिसर्दै जाने आफ्नो परम्परागत संस्कृतिलाई कायम गरीराख्न नसक्नु हो । यसरी परिवर्तित समय अनुसार आफ्नो परम्परागत संस्कृति हरुलाई सकारात्मक परिवर्तन गर्दै लगेर बचाई राख्नु नै आफ्नो जातिय पहिचानको अस्तित्व कायम राख्नु हो ।

सन्दर्भ सुची

गोराक, (२०४८), वार्षिक मुखपत्र, बुटवल क्याम्पस इकाई

गर्बूजा मगर, मनवीर (वि.सं.२०४९), रोश बर्ष २, अंक २ नेपाल मगर विद्यार्थी संघ, त्रि.
वि. समिति किर्तिपुर काठमाडौं ।

घर्ती मगर, रण प्रसाद (वि.सं.२०६२), वंशावली, सिर्जना घर्ती मगर, धनमाया घर्ती मगर
मोबाईल:९८५१०४००३६

तामाङ, सिङ्मान (२०६१), तामाङ जाति इतिहास देखि वर्तमान सम्म, श्रीमती काँडली
तामाङ ललितपुर ।

थापा मगर, कृष्ण बहादुर (वि.सं.२०६३), शोधमाला बर्ष २ अंक १, मगर अध्ययन केन्द्र
काठमाडौं ।

पुन मगर, टि. बी.(वि.सं.२०६२), हामी मगरहरु (भाग-१),मगर समाज सेवा गुठी वाग्लुङ्ग ।

बिष्ट, डोर बहादुर, (सन २००७), सबैजातको फूलबारी, काठमाडौं साभा प्रकाशन ।

बुढा मगर, बमकुमारी (२०५५), पो ओल्ज छेडा, सूरुचि अफसेट प्रिन्टर्स, क्षेत्रपाटी ढल्को
काठमाडौं ।

बुढा मगर, बमकुमारी (२०६४), मड्डर पाडलन पो ल मिन, अथार मगराँत भाषा संस्कृति
विकास प्रतिस्थान, कलंकी काठमाडौं नेपाल ।

बुढा मगर, डा. हर्ष बहादुर (वि.सं. २०४९), किराँत वंश र मगरहरु एक
ऐतिहासिक सर्वेक्षण, श्रीमती पुष्पावती बुढा मगर, जी. पी. ओ. बक्स ४२८,
काठमाडौं ।

बुढा मगर, डा. हर्ष बहादुर (वि.सं. २०५३), मगर जाति र
उनका सामाजिक संस्कार, श्रीमती पुष्पावती बुढा मगर, जी. पी. ओ. बक्स ४२०,
काठमाडौं ।

बुढा मगर, डा. हर्ष बहादुर (वि.सं. २०५३), मगर र मग्यार : पुख्यौलीको खोजीमा, श्रीमती
पुष्पावती बुढा मगर, जी. पी. ओ. बक्स ४२०, काठमाडौं ।

शर्मा, जनकलाल (२०५८), हाम्रो समाज : एक अध्ययन, साझा प्रकाशन, काठमाडौं ।

श्रीस, धर्मप्रसाद (वि. सं. २०३८), मगराँती संस्कृति, विराटनगर: कोसेली छापाखाना ।

CBS (2010), District and VDC Profile of Nepal, Central Bureau of
Statistics, Thapathali Kathmandu.

Hitchcock, J. T. (1966 A.D.). *The Magars of Banyan Hill*; New York:

Meciver & Page, (1982) *An Introduction Analysis*; India Mecmillan Ltd.

Molnar, A. (1978), *Martial Patterns and Econoic Independence A Study
of Kham Magar Kathmandu.*

Molnar, A. (1981_a). *The Kham Magar Women of Thawang*; The Status of
Magar Women in Nepal vol. ii, part -2, Kathmandu CEDEA.

Molnar, A. (1981_b), *Economic Strategies and Ecological Constraints in
Asian Highland Societies: an Anthropological Perspective*, New
Delhi

उवा ६ रोल्पाका मगरहरुको विवाह संस्कृति र तिनमा आएका परिवर्तन सम्बन्धि अध्ययनकोलागि तयार गरिएको प्रश्नावली

१. उत्तरदाताको नाम, थर* : २. उमेर : ३. लिंग :
 ४. घरमा बोलिने भाषा : ५. धर्म :

परिवारका सदस्यहरुको विवरण :

क्र. स.	नाम	उमेर	लिंग	घरमुली सँगको नाता	वैवाहिक अवस्था	विवाह गर्दाको उमेर	विवाह को प्रकार	शिक्षा	पेशा मुख्य	धर्म	कैफियत
१	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
१											
२											
३											
४											
५											
६											
७											
८											
९											
१०											
११											
१२											

* उत्तरदाता विवाहित तथा ४० वर्ष वा सोभन्दा माथिको हुनु पर्नेछ ।

संकेत :

लिंग : १ – पुरुष, २ – महिला

घरमुली सँगको नाता : १ – बाबु/आमा, २ – श्रीमान/श्रीमती, ३ – छोरा/छोरी, ४ – दाजुभाई /दिदिबहिनी, ५ – नाति नातिनी, ६ – बहारी/जवाई ७ – फूपु/फुपाजू ८ – सासू /ससुरा ९ – अन्य

वैवाहिक अवस्था : १ – विवाहित, २ – अविवाहित, ३ – विधुर / विधुवा, ४ – सम्बन्ध विच्छेद, ५ – पूनः विवाह, ६ – एक विवाह, ७ – जारी विवाह, ८ – छुट्टिएर वसेको

विवाहको प्रकार : १ – मागी विवाह, २ – प्रेम विवाह, ३ – चोरी विवाह, ४ – विधुर/विधुवा विवाह, ५ – जारी विवाह

शिक्षा : ० - नपढेको, १ - साक्षर / अनौपाचरिक शिक्षा, २ - कक्षा १ देखि ५ सम्म, ३ - कक्षा ६ देखि ८ सम्म, ४ - कक्षा ९ देखि १० सम्म, ५ - आई.ए., ६ - वि.ए., ७ - एम. ए. वा सोभन्दा बढी

पेशा : १ - कृषि, २ - पशुपालन, ३ - व्यापार, ४ - जागिर सरकारी ५ - जागिर गैर सरकारी वा निजि क्षेत्र ६ - वैदेशिक रोजगारी ७ - उद्योग व्यावसाय ८ - अन्य

धर्म : १ - हिन्दु, २ - बौद्ध, ४ - कृश्चियन, ४ - अन्य

१७) तपाईं वा तपाईंको पुर्खा कहिले देखि यस ठाउमा बस्न थाल्नु भएको हो ? वा हो जस्तो लाग्छ ?

१. मेरै पाला देखि २. एक पुस्ता अघिदेखि ३. दुई पुस्ता अघिदेखि ४. तीन पुस्ता अघिदेखि ५. चार पुस्ता अघिदेखि ६. पाँच पुस्ता वा त्यो भन्दा अघिदेखि

१८) तपाइले विबाह कुन ठाँउ वाट गर्नु भएको हो ?

क. आफ्नै वडाबाट, ख. वडा बाहिर वाट, ग. गाविस बाहिर वाट, घ. जिल्ला बाहिर वाट

१९) तपाईंको छोराको विबाह भैसकेको भए कहाँबाट भएको हो ?

क. आफ्नै वडा वाट, ख. वडा बाहिर वाट, ग. गाविस बाहिर वाट, घ. जिल्ला बाहिर वाट

२०. तपाईंको छोरा वा छोरीको विबाह भैसकेको भए कहाँ भएको हो ? (एक भन्दा बढी भए क्रमशः लेख्ने)

क. आफ्नै वडामा, ख. वडा बाहिर, ग. गाविस बाहिर, घ. जिल्ला बाहिर

२१) तपाईंको विबाहमा कति खर्च गर्नुभएको थियो ? (अनुमानित)

गरगहना नगदमा	सुँगुर	खसि/बोका	जाँड/रक्सी	राँगा	रोटी र अन्य खानपानमा चामल, पिठो	अन्य खर्च

२२) यदि तपाईंको विबाह भागी हो भने कति समय पछि टिकाटालो गर्नु भयो ? (माथिको टेवलमा हेरेर भागी हो कि होइन पत्ता लगाउने)

२३) यदि जारी तिर्नु भएको हो भने कति तिर्नु भयो ?

२४. तपाईंले जारी बुझ्नु भएको भए कति बुझ्नु भएको थियो ?

२५. तपाईंको परिवार भित्र विवाहसंस्कारमा आएको सबभन्दा मुख्य परिवर्तनहरु के के हुन् ? र ति परिवर्तन किन भए होलान् जस्तो लाग्दछ ?

वुढापाका र जान्ने बुझ्ने व्यक्तिहरूसंग अन्तर्वार्ता र छलफल (समूह छलफल)को लागि चेकलिष्ट

- १) गाँउको सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, धार्मिक, सांस्कृतिक इतिहास ।
- २) जन्म, मृत्यू र विवाह संस्कार गर्ने चलन र त्यसमा आएको परिवर्तन ।
- ३) जन्म, मृत्यू र विवाह संस्कार गर्दा विभिन्न व्यक्तिहरुले निभाउनु पर्ने भूमिका ।
- ४) परम्परागत चाडपर्वहरु र वर्तमानमा तिनमा आएका परिवर्तनहरु
- ५) खानपान, भेषभूषा र गरगहना ।
- ६) धार्मिक विश्वास ।
- ७) शहरीकरण, आधुनिकीकरण, परसंस्कृतिग्रहण आदिको विकास ।
८. विवाह संस्कारमा आएका परिवर्तनहरु र तिनका कारक तत्वहरु के के हुन् ? र तिनले समाज र संस्कृतिमा कस्तो खाले परिवर्तन ल्याएका छन्?
९. नाता सम्बन्ध र पाहुन, पेवा, वा उपहार आदन प्रदान -कहिले कहिले, कसले कसलाई के कस्ता उपहारहरु दिनु पर्ने हुन्छ आदि)
- १० मितेरी सम्बन्धमा

मूख्य सूचनादाता र जानकार मानिसहरुसंगका गरिने अन्तर्वार्ता र छलफलकोलागि तयार पारिएको

प्रश्नावली

- १) तपाइहरुले कहिले - कहिले के कस्ता चाडपर्वहरु मान्नुहुन्छ ?
- २) बच्चाको जन्म हुदा के कस्ता संस्कारहरु गर्नु हुन्छ ?
- ३) बच्चाको जन्म संस्कारमा परिवर्तन आएका छन् ? आएको भए कुनकुन कुरामा आएको छ ?
- ४) मृत्यू संस्कार कसरी सम्पन्न गर्नु हुन्छ ?
- ५) मृत्यू संस्कारमा परिवर्तन आएको छ ? आएको छ भने कुनकुन कुरामा आएको छ ?
- ६) विवाह संस्कार गर्दा मद्यपानको कहत्व कतिको छ ?
- ७) विवाहमा भान्ज (ज्वाँई) को भूमिका के कस्तो हुन्छ ?
- ८) तपाईहरुमा सबभन्दा प्रचलित विवाह कुन हो ?
- ९) विवाह कसरी सम्पन्न गर्नु हुन्छ ?
- १०) माइतीले मागेको पाहुनलाई के भनिन्छ ? र क-कसले बोक्छन् ?
- ११) माइती पढिकाले कसरी स्वागत गर्दछन् ?
- १२) स्वयंवर कसरी गर्नु हुन्छ ?
- १३) नया साईनो लगाउने र चिनाउने कसरी गर्नु हुन्छ ?
- १४) चार बुभाउदा को - को लाई कसरी बुभाउनु हुन्छ ?
- १५) विवाहमा जैसिको भूमिका कस्तो हुन्छ ?
- १६) कति खेर खुट्टा फर्काउनु हुन्छ ? र यो किन गरिएको होला ?
- १७) चोरी वा प्रेम विवाह गर्ने विधिहरु मागी विवाह जस्तै नै हुन्छ ? कि फरक छ? फरक छ भने कसरी ?
- १८) तपाईको समाजमा जारी विवाह पनि प्रचलित छ ?
- १९) तपाईको विचारमा विधवा/विधुर विवाह कस्तो लाग्छ ?
- २०) तपाइलाई अन्तरजातिय विवाह कस्तो लाग्छ ?
- २१) कस्तो विवाहलाई सामाजिक मान्यता दिईन्छ ? किन ?
- २२) सम्बन्ध विच्छेद हुन्छ कि हुदैन ? भएमा के कारणले हुन्छ ?
- २३) हाल मगरहरुको विवाह प्रणालीमा के कस्तो परिवर्तन आएको देख्नुहुन्छ ?
- २४) विवाहको बारेमा अरु केहि भन्नु छ कि ?